Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 96 (13396) | 1987 чылдың апрель 23, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көпеек

КРЕМЛЬГЕ БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

70 чыл бурунгаар, апрельдиң хүннеринде, В. И. Ленин Россияның социалистиг чаартылгазынче угланыышкынны чарлаан. Ол үеде хуннуң чугула лозуну — улус массаларны капитализмни узуткаарынче баштаан лозуңну Апрель тезистери берген. Ооң чугулазының дугайында большевиктерниң үргүлчү чугаалап келгени ажылчыннарның болгаш тараачыннарның революциязы тиилээн.

Ол революция бистиң бо хүннердеги ажыл-херектеривисте, сагыш салыышкыннарывыста үргүлчүлеп турар. Октябрьның баштыңчылары бистер-биле бо хүннерде-даа кады. Эде тургустунуушкуннуң улам херии базымы партияның болгаш чурттуң амыдыралынга ленинчи меделери, ажылдың ленинчи стилин улам долузу-биле бадыткап турар.

17 шак. Эштер М. С. Горбачев, Г. А. Алиев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Б. Н. Ельцин, Н. Н. Слюньков, С. Л. Соколов, Н. В. Талызин, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев, Г. П. Разумовский, И. В. Капитонов оларны байырлыг хуралдың киржикчилери адыш часкаашкыннары-биле уткаан.

Президиумда Ирландияның Коммунистиг партиязының Национал даргазы М. О' Риордан, Тунис коммунистиг партиязының Бирги секретары М. Хармель.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргаларының оралакчылары, СЭКП Москва хооркомунуң болгаш Москва комитединиң секретарьлары, ленинчи партияның хоочуннары, бүдүрүлгениң мурнакчылары, кестүү эртемденнер, культура ажылдакчылары, шериг начальниктери, хөй-нити организацияларының төлээлекчилери база мында.

Владимир Ильич Лениннин төрүттүнгенинден бээр 117 чыл оюн совет кижилер партияның дүргедээшкинче, нитилелдиң амыдыралын бүгү талалыг чаартырынче угланыышкынын боттандырарының дээш демиселдиң байдалдарында уткуп турар. Ол алдарлыг хүнге тураскааткан байырлыг хурал апрель 22-де Кремльдиң Съездилер ордузунга болуп эрткен. Москваның болгаш Подмосковьениң бүдүрүлгелериниң мурнакчылары, СЭКП-ниң хоочуннары, партия, совет, хөй-нити организацияларының төлээлекчилери, эртем болгаш культураның ажылдакчылары, Совет Чепсектиг Күштериниң дайынчылары хуралга чыылган. Даштыкы дипломаттар болгаш аалчылар хуралга олурушкан.

Байырлыг хуралды СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП МХК-ның бирги секретары Б. Н. Ельцин ажыткан.

Кремльдиң Съездилер ордузунга Совет Эвилелиниң гимнизи чаңгыланган.

«Ленинизм — эде тургустунуушкуннуң теориязының болгаш политиказының үндезини» деп илеткелди СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков кылган.

Хуралдың киржикчилери илеткелди улуг кичээнгей-биле дыңнааан болгаш үзүктел чок адыш часкаашкыннары каш удаа болуп турган.

Байырлыг хуралдың киржикчилери «Интернационалды» бут кырынга туруп келгеш, сорук кириишкин-биле ырлаан.

Хурал соонда байырлалдың улуг концерти болган.

(СЭТА).

ВОЙЦЕХ ЯРУЗЕЛЬСКИЙНИҢ МОСКВАДА КЕЛГЕНИ

СЭКП ТК-ның чалааны-биле ПКАП ТК-ның бирги секретары, Польша Улус Республиканың Күрүне чөвүлелиниң Даргазы В. Ярузельский Москвага найыралдың кыска аян-чоруун кылып, апрель 21-де чедип келген.

Аэродромга ону СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачев, СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев, албанның өске-даа кижилери уткуп алган.

• • •

Кремльдиң Улуг ордузунга М. С. Горбачев болгаш Ярузельский идеология, эртем болгаш культура талазы-биле совет-польша кады ажылдажылга дугайында декларацияга ат салганнар.

Ат салыышкын үезинде эштер Г. А. Алиев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Б. Н. Ельцин, Н. Н. Слюньков, С. Л. Соколов, Н. В. Талызин, А. Н. Яковлев, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев, Г. П. Разумовский, И. В. Капитонов, ПУР-нуң партия болгаш күрүне ажылдакчылары киришкен.

• • •

Кремльдиң Улуг ордузунга СЭКП ТК В. Ярузельскийге аалдар болдуруп эртенги шайлалга эрттирген.

Анаа М. С. Горбачев, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннери болгаш Политбюро кежигүнүнге кандидаттар, СЭКП ТК-ның секретарьлары киришкен.

Чүректиң ханызындан, эп-хуунуң байдалынга эрткен эртенги шайлалгага эштер М. С. Горбачев болгаш В. Ярузельский чүве чугаалааннар, ону улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

• • •

ССРЭ болгаш ПУР-нуң аразында культура болгаш эртем солчулгазын ёзугаар архивтиң үнелиг чүүлдерин ПУР-нуң ССРЭ-де элчин черинге дамчыдып бээриниң байырлалдыг ёзулалынга В. Ярузельский киришкен. Культураның үнелиг чүүлдерин дамчыдып бээриниң үезинде Е. К. Лигачев, В. А. Медведев олар чораан.

Совет таладан «Оссолинеум» дээр мурнунда библиотеканың фондуларындан номнарны, ооң иштинде XVIII-XIX чүс чылдарның поляк чырыдыышкынының сураглыг ажылдакчыларының үезинде парлаан болгаш Адам Мицкевич ышкаш ындыг эң улуг чогаалчыларның номнарын, XIX чүс чылда поляк дылдың хөй томнуг тайылбыр словарын дамчыдып берген.

Польша тала Россияның болгаш Украинаның төөгүзүнге хамаарышкан бижимел чүүлдерни болгаш номнарны дамчыдып берген. Оларның аразында XVI-XVII чүс чылдарда Киевтиң бижимел чүүлдери, «Москваны болгаш Санкт-Петербургту тударының дугайында комиссияның илеткели», «Европа чурттарынче граф Борис Павлович Шереметевтиң аян-чоруу», өске-даа ховар номнар болгаш архив документилери бар.

Совет культураның сураглыг ажылдакчыларының бөлүүнге «Поляк культураның мурнуунга ачы-хавыяазы дээш» деп хүндүлел демдектерни В. Ярузельский тывыскан.

• • •

Польша Улус Республика биле Совет Эвилелиниң аразында найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузаламчы дугайында керээниң 42 чыл болган оюн-биле холбаштыр ПУР-нуң Москвада элчин черинге хүлээп алыышкынны эрттирген.

Анаа В. Ярузельский, Е. К. Лигачев, В. А. Медведев олурушкан.

• • •

В. Ярузельский болгаш М. С. Горбачев кадайлары-биле кежээ ССР Эвилелиниң Улуг театрынга балетке чорааннар.

(СЭТА).

ЛЕНИНИЗМ — ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН ТЕОРИЯЗЫНЫҢ БОЛГАШ ПОЛИТИКАЗЫНЫҢ ҮНДЕЗИНИ

В. И. Лениннин төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл оюнга тураскааткан байырлыг хуралга эш Н. И. РЫЖКОВТУҢ илеткели

Эштер!

Улуг Лениниң төрүттүнген хүнүнүң оюн бис бодунуң утка-шынарының талазы-биле революсчу, Владимир Ильичиниң чугаалааны ышкаш, миллион-миллион, он-он миллион кижилер амыдыралдың аңаа чылынга дең нээрге, неделя санында хөйнү өөренип турар үезинде демдеглеп турар бис. Бодалдар талазы-биле дидим, делгемиимиң талазы-биле өндүр улуг кылдыр калбарган чаартыкчы, ленинизмниң революсчу ёзузу сиңникен бо үеде партияның болгаш чоннуң кайгамчык улуг күжү оңзагай көскү илереп турар.

Лениниң чогаадыкчы бодалының ханызы болгаш коргуш чогу, социал-экономиктиг болгаш политиктиг анализке ооң уран-мергени, ооң организакчы салым-чаяаны, ажылчын аңгының эрге-ажыктаынга кызыгаар чок бердингени — бо бүгү чүүлдер амгы үеде партияның стратегтиг планнарында болгаш шиитпирлеринде херек кырында боттанып турар. Олар бистиң чуртувустуң амыдыралында шиитпирлиг өскерилгелерже, шынар талазы-биле чаартылгаларже, бистиң хөгжүлдевистиң төөгүлүг чаа үе-чадазында Улуг Октябрьның херектерин уламчылаарынче угланган.

Лениниң ниитилелдиң боттуг шимчээшкинин көргүзүп турар байлак номналын өөренип, ооң-биле базым бүрүзүн шүүштүрериниң эргежок чугулазын эде тургустунуушкуннуң базым бүрүзү бадыткап турар.

Ленинчи байырлал — революсчу календарьда байырлалдың-даа, бедик хүлээлгениң-даа байырлалы. Бистиң хөгжүлдевистиң чорудулгазын хемчээп турар политиктиг өске-даа чугула үе-биле капсырлажып турарындан ол биске бөгүн улуг хүлээлгени онаап турар. Социализмниң кайгамчык юбилейи—Октябрь революциязының 70 чыл с.о чоокшулап орар. Партияның, бүгү чурттуң амыдыралынга эргилделиг болуушкуннуң хүнү—Төп Комитеттиң апрель Пленумунуң ийи чыл оюу болур. Программалыг идеяларлыг, шынның кичээндириглерин айыткан төөгүлүг XXVII съездиниң соонда бир чыл дургузунда ажылдап келген бис. Партияның, күрүнениң, чоннуң ажыл-чорудулгазынга чаа делгемнерни ТК-ның январь Пленумунуң бурунгаар көрген шиитпирлери ажыткан. Ол бисти эде тургустунуушкуннуң теориязы болгаш практиказы-биле чепсеглээн, съездиниң шугумун социалистиг демократияның бүгү талалыг хөгжүлдезинге үндезилеви шаан, практиктиг ажыл-херектериниң оруунче шилчиткен.

Ынчангаш бо байырлыг хүнде эрткен орукче хая көрүп көөр, Лениниң неген чорааны дег, тургустунган сорулгаларже кичээнгейни угландырары эргежок чугула.

Революсчу чаартылганың ленинчи стратегиязы

Эштер! Бистиң ниитилеливисте ханы эде тургустунуушкун чаартыкчы ужур-дузазының талазы-биле Лениниң удуртулгазы-биле партияның, чоннуң калбак массаларының социалистиг тургузуугже кирип турган үезинде революсчу чаартылгалар-биле деңнежип турар.

Ленин ынчан Россияның большевиктери «ёзулуг-ла чаа чүүлдү кылыр ужурга таварышкан» деп чугаалап турган. Ол сөстерни чугаалаганындан бээр он-он чылдар эрткен. Социализм бистиң боттуг амыдыралывыс апарган. Ол күш-ажыл кижизиниң ат-алдарын көдүрген, ооң чаагай чоруун бедиткен, аңаа социал камгалалды хандырган, даартагы хүнге бүзүрелди берген. Бистиң Төрээн чуртувусту ол экономиктиг, эртем-техниктиг күчүзү кайгамчык сайзыраан аажок улуг күрүнеже, мурнакчы культуралыг чуртче, бедик билиглиг ниитилелче, улустарның бузулбас, акы-дуңма эвилелинче шилчиткен.

Чедип алдынган чүүлдер хөй, кайгамчык улуг дуржулга мөөңнеттинген. Бурунгаар базым бүрүзү —ол дээрге «ёзулуг чаа чүүл» болбушаан. Көрдүнген оруктуң чаа болганындан ол оруктап чүгле ажылдың тактиктиг лозуннарының эвес, а бир эвес херек апаар болза, харын-даа стратегтиг установкаларның хевирлерин болгаш методтарын доктаамал сайзырангайжыдып база чаартып турган чорук болур.

Төөгү-даа ынчаар өөредип турар, Ленин-даа ынчаар өөредип чораан. Ол боду партияның политиказын шиитпирлиг эде тургуспушаан, ону амыдыралдың өскерилген негелделериниң деңнелинче көдүрбүшаан, шиитпирлиг хөделиишкиннерниң кайгамчык үлегерин көргүскен. 1985 чылдың апрельде, социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедиринге чурттуң салым-хуузунга шиитпирлиг угланыышкынын алган үезинде, СЭКП Төп Комитет чүгле ол ленинчи үлегерни эдерген.

Апрель Пленумунга бодунуң характериниң талазы-биле революсчу чаа стратегтиг сорулгаларны салган. Ону чедип алыры-биле ниитилел амыдыралының бүгү талаларын чаартыры дээш могаг чок ажылдаары, оларны өзүп орар бүдүрүкчү күштер-биле, чоннуң материалдыг болгаш угаан-бодал негелделери-биле катап-катап дүүштүрери эргежок чугула. Партияны болгаш бүгү чуртту Пленум бир догмадан адырылгаш, өске ындыг чүүлче кире бээр ындыг байдалды болдурбазының доктаамал дилээшкининче угландырган.

Бистиң ниитилеливиске турган чаңгыс черге таптаар чорукту, ленинчи принциптериниң хажыдыышкыннарын партия шыңгызы-биле буруу шапкан. Ол буруу шавыышкын, М. С. Горбачевтуң демдеглээни ышкаш, «таарымча чок чорудулгаларның чылдагааннарын билип алырынга, бистиң шимчээшкинивисти дүргедедиринге, частырыгларны катаптавазын магадылаарынга, социализмге туруштуг дүүшкен, доктаамал, боду сайзырангайжыырының эргазын херек кырында көргүзеринге» шиитпирлиг туруштту болдурган.

Эде тургустунуушкуннуң эгелээнинден бээр ийи чыл эрткен. Ниитилел байдалында бүгү өскерилгелерни ооң баштайгы түңнелдери деп санаар бис. Чашпаа, чүве тоомас болгаш сагыш амыр чоруктар үндезини-биле чайлаттынмаза-даа, олар нептерээр аргазын чидирген. Чаартылганың чогаадыкчы ажылынче улус массалары сонуургал-биле көдүрүлген. Күш-ажылдың кижилери амыдыралдың ээлери кылдыр боттарын улам ханы медереп билип, бодунуң күрүнезиниң амгы болгаш келир үези дээш, социализмниң салым-хуузу дээш харысалгазын угаап биле берген. Олар эде тургустунуушкунну чүлдү-чүрээниң ханызы-биле, хан-дамырының херээ кылдыр хүлээп алган.

Ленинчи комсомолдуң чаа эрткен съездизиниң дугайын бодап тура, совет аныяктарның идепкейиниң немешкениин демдеглээри онза өөрүнчүг-дүр. Бистиң чаартыкчы ажылывыска чалыы назынның омак-сергээн болгаш эрес-кежээзин ол киирип, XXI чүс чылче орукта бисти манап турар эң улуг, эң харысалгалыг ажыл-херектерни бодунга хүлээп алырынга кызыгаар чок бердингенин илередип турар. Олар, аныяктар, партияның эгелээни эде тургустунуушкуннуң херээн уламчылаарлар.

(Уламчызы 2-ги арында).

М. С. ГОРБАЧЕВ БИЛЕ В. ЯРУЗЕЛЬСКИЙНИҢ УЖУРАЖЫЫШКЫНЫ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев биле ПКАП-ның ТК-ның Бирги секретары, ПУР-нуң Күрүне чөвүлелиниң Даргазы В. Ярузельскийниң ужуражыышкыны апрель 21-де болган.

М. С. Горбачев социал-экономиктиг хөгжүлдени, эде тургустунуушкунну болгаш ниитилелди демократтаарын дүргедедиринче СЭКП-ниң угланыышкынының канчаар боттанып турарының дугайын дыңнаткан. Бо угланыышкынны боттандырарынга ажылчы чоннуң калбак чевектери киржип турар; ооң-биле олар боттарының социалистиг Төрээн чуртунуң чаа көдүрлүүшкүнүнге, совет улустуң амыдыралын шынар талазы-биле экжиидеринге боттарының идегелдерин холбаштырып турарлар.

В. Ярузельский ССРЭ-де эде тургустунуушкуннуң чорудуп турарын польша хөй-ниити улуг сонуургал болгаш кичээнгей-биле көрүп турарын демдеглээн, социалистиг чаартылганың политиказын боттандырарынга Польшага база сорук киирикчи үлегер-чижек болуп турар бо төөгүлүг ажылга чедиишкинни бодунуң совет эштеринге күзээн.

Кризистиң уржуктарын ажып эртеринче угланган ПКАП-ның күжениишкиннериниң дугайын чугаалап тура, В. Ярузельский чогумчалыг бурунгаарлаашкыннарга болгаш үлетпүрде база көдээ ажыл-агыйда, ниитилел-политиктиг байдалда амдаа шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларга доктааган. Сөөлгү чылдарда ПКАП-ның хүрээлелиниң ёзулдеэн бирле дугаарында көскү апарган. Ол дээрге, хамыктың мурнунда, ажылчын аңгының төлээлекчилериниң күсели-биле турар. Ооң-биле кады иштики-даа база ол ышкаш даштыкы-даа талазы-биле эвээш эвес бергелерни ажып эртер ужур таварышып турар. Польшага күш дегээриниң арга-методтары-биле салдар чедирери кандыг-даа ажык чогунга барыын чүк буузурей бергенда-даа болза, аңаа ужур ылгай көрүүшкүннүң янзы-бүрү хемчеглерин ажыглаарын ам-даа үргүлчүлеп турарлар.

М. С. Горбачев Польшаның амыдыралында чоптуг өскерлиишкиннерге сеткил ханыышкынын илеретпишаан, чурттуң мурнунда турар айтырыгларны чедиишкинниг шиитпирлээрин, польша черге социализмни быжыглаарын польша коммунистерге, акы-дуңма польша улуска күзээн.

Экономикага болгаш ниитилел ажыл-чорудулгазының өске-даа талаларынга совет-польша кады ажылдажылганы улам ыңай хөгжүдериниң айтырыгларын чугаалажып көрген. Акы-дуңмалыышкы ийи партияның удуртукчулары ССРЭ-ниң болгаш Польшаның акы-дуңма улустарының кайызының-даа угаан-бодалын байлакшылдарынга идеология, эртем болгаш культура талазы-биле кады ажылдажылга дугайында хүлээп алдынган декларацияның ужур-дузазын онзалап демдеглээннер.

Делегей политиказының болгаш социалистиг демкаттыжылга чурттарының коллективтиг ажылдап кылганы болгаш акы-дуңмалыышкы чурт бүрүзүнүң идепкейлиг боттандырып турары шугумну амыдыралга боттандырарының хүн бүрүдеги чугула айтырыгларының талазы-биле санал-оналдар солчуушкуну база болган. Тургустунуп келген аргаларны боттандырарының чугулазын болгаш ядролуг чепсектен Европаны чайлалып алырын эгелээрин онзалап демдеглээн. Бо чорук дипте болуушкуннарның чорудулгазынга, тайбыңны быжыглаарынга, бүгү талалыг кады ажылдажылганың хөгжүлдезинге шиитпирлиг эргилдениң болдура бээр ийик.

Түңнелинде В. Ярузельский мынчаар медеглээн: совет коммунистер-биле чаңгыс аай бодалдыг ажылдап турар деп чүвени, ийи улустарның чаагай чоруу дээш чаңгыс ниити херекти кылып турар деп чүвени бо аян-чорук-биле польша коммунистер онзалап демдеглеп каарын күзээннер ийик.

М. С. Горбачев польша эштер-биле демниг хөделиишкиннерни ханыладырынга СЭКП моон соңгаар-даа бүгү-ле чүвени кылырын, социалистиг Польша-биле найыралды быжыглаарын демдеглээн.

Ужуражыышкын чүректиң ханызындан болгаш бот-боттарын долу билчириниң байдалынга эрткен.

(СЭТА).

ССРЭ-ДЕН ЧОРУПКАНЫ

Польшаның Каттышкан ажылчын партиязының Бирги секретары, ПУР-нуң Күрүне чөвүлелиниң Даргазы В. Ярузельский апрель 22-де чуртунче ээп чорупкан. Ол СЭКП ТК-ның чалааны ёзугаар Москвага найыралдың кыска аян-чоруун кылып чораан.

Ооң-биле кады ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ПКАП ТК-ның секретары Ю. Чирек, ПКАП ТК-ның секретары А. Васильевский, ПУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. Гвязда чорупканнар.

Аэродромга В. Ярузельскийни болгаш өске-даа поляк эштерни СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачев, СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев болгаш албанның өске-даа кижилери үдээн.

(СЭТА).

Дүүн Кызылга

БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының үндезилекчизи, делегейде баштайгы социалистиг күрүнениң тургузукчузу Владимир Ильич Лениннин төрүттүнгенинден бээр 117 чыл оюнга тураскааткан найысылалдың партия, совет, хөй-нити организацияларының төлээлекчилериниң, партияның, дайынның, күш-ажылдың хоочуннарының, бүдүрүлгениң мурнакчыларының, Кызыл гарнизонунуң дайынчыларының байырлыг хуралы республиканың хөгжүм-шии театрынга эрткен.

«В. И. Лениниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл оюнуң дугайында» илеткелди Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар кылган.

Хурал доозулган соонда, ооң киржикчилери байырлал концертин көрген.

• • •

В. И. Лениниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл оюнга тураскааткан байырлыг хуралдар Чадаанага, Шагаан-Арыгга, Туранга, Ак-Довуракка, Кызыл-Мажалыкка, Мугур-Аксынга, Тоора-Хемге болгаш өске-даа суурларга, районнар төптеринге эрттирилээн.

ЧЕЧЕКТЕР САЛЫЫШКЫНЫ

Дүүн Кызылга Ленин шөлүнде Коммунистиг партияның, Совет күрүнениң үндезилекчизи болгаш тургузукчузу Владимир Ильич Лениниң тураскаалынга хоорайның бүдүрүлге, албан черлериниң, организацияларының болгаш Кызыл гарнизонунуң дайынчыларының төлээлери чечектер салыышкынының ёзулалын кылган.

Тураскаалдың чанынга пионерлериниң хүндүлүг эзлтээ кээп турупкан.

Чечек салыышкынының байырлыг ёзулалынга СЭКП обкомунуң бюро кежигүннери киришкен.

ЧУРУКТА: чечек салыышкынының үезинде.

В. САВИНЫХТЫҢ фотозу.

ЛЕНИНИЗМ — ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН ТЕОРИЯЗЫНЫҢ БОЛГАШ ПОЛИТИКАЗЫНЫҢ ҮНДЕЗИНИ

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, эде тургустунуушкун хапылап, ниитилелдиң калбак бөлүктерин хаара туткан.

Маңаа холбаштыр мындыг чүвени сактып көрээлиңер. 1918 чылдың январьда, Советтерниң III съездизинге, Ленин Совет эрге-чагырга ам безин кандыг үре-түңнелдерни бергенинің дугайын чугаалап тура, мынча дээн: «Күш-ажылчы чоннуң эң ханызынче, массаларның ханы ортузунче көрүп көрүңер, ында организакчы, чогаадыкчы ажыл хайнып турар,... чаартынып, революцияга чыпттырган амыдырал хайнып турар». Ол дээрге, Ленинниң-биле, эң-не чүгула чүүл ол. Чүге дээрге партияның сорулгазы болза, миллионнарны шимчээшкинче көдүрери, амыдыралче өндүр улуг. Лениниң тодаратканы-биле, «революцияның, оттуушкуннун болгаш чаартылганың күштерин» хаара тудуп киирери боор турар.

Мындыг туруштан амгы болуп турар өскерилгелерни үнелевишаан, мынча деп чугаалап болур: кол чүүл болза, чурт одунган, шимчээшкинче кирген. Бистиң чедип алырын күзеп турарывыс шынар талазы-биле эдилге ам-даа чедип алдынмаан-даа болза —ону чедип алырынга үе херек — политиктиг, угаан-бодал болгаш мөзү-шынар талазы-биле улуг ужур-дузалыг өскерлиишкиннер боттанып, илергей көстүп турар. Бо дээрге партияның улуг тиилелгези, совет улустуң кайгамчык чаалап алышкыны-дыр.

Ниитилелге эң улуг эде тургустунуушкунну боттандырбышаан, партия күжениишкиннерин, эң-не мөөңнээри эргежок чугула кол-кол угланыышкыннарны, өзек участоктарны ылгап турар. Оларның аразындан эң-не чугулазы экономика — бистиң Төрээн чуртувустуң күчү-шыдалының үндезини ол болур. Ында ам ниитилел амыдыралының эң ханызынга дээп турар эң күжениишкиниг, кайгамчык берге ажыл калбарып турар. Экономикада эде тургустунуушкуннуң бүгү чорудуу ооң арга-курлавырларын күштелдирериңче, чаа, улам улуг хемчээлдиг политиктиг болгаш социал сорулгаларны шиитпирлээринге байдалдарны тургузарынче угланган.

Экономикада эде тургустунуушкун деп чүл? Ол дээрге чүнүң-даа мурнунда ажыл-агый бүгү системазын массаларның инициативазынга болгаш чогаадылгазынга делгем орукту ажыдып турар шак ынчаар үндезини-биле эде тургузары-дыр. Ол дээрге — интенсификацияның оруу-биле шапкын хөгжүлде, өзүлдениң темпилеринге шынар талазы-биле чаа утка-шынарны сиңирери-дир. Экономикага эде тургузулганы бис кайы хире боттуг чаартылгалыг, дүрген болгаш бодалдыг боттандырар болдур бис, ниитилелге революсчу чаартылга оортан дыка улуг чергелиг хамаарылгалыг.

1985 чылдың апрель соонда эрткен үе эде тургустунуушкунуң калбак программазын ажылдап кылырының, бүдүрүкчү күштерни-даа, бүдүрүлге харылзааларын-даа хаара тудуп турар политиктиг, экономиктиг болгаш организастыг улуг-улуг хемчеглерниң үези болган. Кижилер чаа ёзу-биле бодап база хөделип өөренип эгелээн. Дуржулга мөөңнелип, ажыл-агый чорудулгазының экономиктиг чаа методтары ажылдап кылдынып, оларны ажыглаарының адырлары чоорту калбарып турган.

Биргээр чугаалаарга, бис бо оруктун кончуг берге кезээнге бирги базымны кылган бис. Ам дараазындагы, улам улуг харысалгалыг болгаш бодуун эвес базымны кылыр апаар. Сайзырангайжыдылганың чорудуун уламчылавышаан, бодап алган, ылавылап, шенеп алган, херек кырында боттандырарынга делгем орук ам ажыттынган, бүгү чүүлдерни амыдыралга ажыглап киирер талазы-биле ажылды калбартыры эргежок чугула. Ханы чаартылгаларның фронтузу хүн келген тудум улам калбарып турар. Ажыл-агый тургузуушкунунуң бүгү участоктарында хөй талалыг ажыл чоруп турар. Эде тургустунуушкунуң ритми тодаргай ажыл-херектерде болгаш боттанышкыннарда улам илдең билдинип турар. Эде тургустунуушкун коллективтерниң амыдыралынче бүрүн эргээн-биле шургуп кирип, турнугуушкуннуг чүүлдерни, эрги бодалдарны чүүй шаап, социализмге дүүштүр ажылдап турар.

Бо бүгү ам безин тодаргай беримчелиг, ол доктаамал өөр деп чүвеге чиганниг турбас. Чедип алдынганы бичии-даа хөөретпейн, ажыл-агый байдалының ниити экижиишкини боттанып, эки талалыг үг-шиглер улам күш кирип турар деп чугаалап болур. Чижээ, эрткен чылын үлетпүр хөгжүлдезиниң темпилери эрткен он чыл дургузунда эң улуг болган. Экономиканың хөгжүлдезиниң интенсивтиг факторлары улам улуг чергелиг илереп турар. Чижээ, 1986 чылда үлетпүрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң темпилери он бирги беш чылда ооң чылда ортумак хемчээлинден 1,5 катап ажып турган.

Чоокка чедир-ле хожудап турарларның санынга кирип турган адырларның ажылында эки талалыг өскерилгелер болган. Чугаа болза чүнүң-даа мурнунда кара металлургия, нефть болгаш хөмүр-даш үлетпүрүнүң дугайында чоруп турар. Агроүлетпүр комплекизинде эки талазынче өскерилгелер улам көскү илереп келген. 1986 чылда тараа культураларының сөөлгү сес чылдарда эң бедик дүжүдү алдынган. Мал ажылының продукциязын бүдүрери өзүп орар. Социал адырда бурунгаарлаашкын илереп турар.

Ынчалзажок бо чүгле эгези-дир. Биске ам шиитпирлиг бурунгаарлаары, эде тургустунуушкуннуң идеяларын херек кырында ажыл-херектерге боттандырары чугула. А ынчаарга маңаа эвээш эвес бергелерни ажып эртер апаар, ооң кадында бүгү-ле чүве бодап турганы ышкаш ынчаар бүтпейн турар. Төлевилеттингениниден дыка хөй чүүлдер оожум боттанып, а чамдыкта кезик-чамдыктап болгаш шиитпирлиг эвес чоруп турар. Ооң мурнундагы чылдарга хамааржыр таптанышкынның үву чер болганда-ла ам-даа артпышаан. Чамдык адырларда чаа чүүлдер-биле үези эрткен, эрги чүүлдер тайбың кожаланчып, холужары уламчылавышаан. Чиңгине шутум-биле ылаптыг тода чоруур, партияның ажылдап кылганы чаа үеге дүгжүп турар дидим чаартылгаларның угланышкыны-биле чайгылыш чок чоруур дээш бистиң кадрларывыстың политиктиг бедик бышкан билиглии, бо бүгү чорудугларның ужур-утказын ханы билири чугула.

Биске он ийиги беш чыл, ылангыя чоокку 2—3 чыл, кажан улус ажыл-агыйынга эде тургустунуушкуннуң тодарадыкчы боор турар угланышкыны бүрүзүнге ханы өскерилгелиг бурунгаарлаашкынны чедип алыры эргежок чугула үе нарын болур деп, Михаил Сергеевич Горбачев комсомолдуң XX съездизинге чүве чугаалааш демдеглээн.

Амгы беш чыл онза черни ээлеп турар. Бистер соңгаарладып болбас сорулгаларны шиитпирлээри, ажыл-агыйның чаа механизмин болгаш эргелеп башкарылганың системаларын ажылдап кылыры-биле чергелештир, партияның XXVII съездизинге хүлээп алган үр хуусаалыг программаның күүселдинериниң үндезинин база салыр ужурлуг бис. Моон алгаш көөрге, Владимир Ильич Лениниң чугаалааны-биле алырга, бистиң экономикавыс «бир янзы аргаларны, күштерни бир янзы кылдыр хуваарын болгаш ажыглаарын, кичээнгейни, психологияны бир янзы угландырарын болгаш өске-даа чүүлдерни негеп турар онза шыңгыы болгаш берге шилчиишкинни кылыр апаар-дыр».

Бо талазы-биле 1987 чыл онзагай боор турар. Бо чылын чүнү кылып шыдаарывыстан хөй чүүлдер хамааржыр апаар. Беш чылдың даалгаларын шыңгыы барымдаалаан экономика хөгжүлдези ажыл-агыйны чорударының талазы-биле партияның ажылдап кылганы дыка хөй принципиалдыг чаа аргаларын, элементилерин херек кырынга боттандырып чорударының байдалдарында чоруттунар ужурлуг. Экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң сорулгаларын шиитпирлээрде, өзүлдениң ханы факторларын хөделдирери эргежок чугула боор турар. Ол дээрге хамыктың-на мурнунда эртем-техниктиг депшилгениң дүргедедири, продукцияның шынарын үндезини-биле экижидерин хандырары, инвестиция чорудулгазын эде тургузары, бүдүрүлге күчүзүн улам-на долузу-биле ажыглаары-дыр.

Моон алгаш көөрге, 1987 чыл дээрге, экономикага эде тургустунуушкунну боттандырып чорударының шиитпирлиг туруштарынче бистиң үнеривистиң чылы-дыр. Ол туруштарның бединнден келир үениң ажылының кол угланышкыны тодаргайы-биле көстүп турар. Эде тургустунуушкунуң революстуг теориязының боттуг, тодаргай, көстүп турар ажыл-херек боор боттанышкыны чогум-на бо чылын эгелээр, ол чогум-на бо чылын практика-биле хынаттынып эгелээр, четчип бышканының шылгалдазын тудар деп чүвени ханызы-биле угаап билир чорук эргежок чугула боор турар. Ынчангаш ол шылгалда ажыл-агый тургузуушкунунуң участок бүрүзүнге алдарлыы-биле туттунган турар ужурлуг.

Эштер! Бистер эде тургустунуушкун экономиктиг өзүлдениң дүрүм ёзугаар бижиг чүүлү болзун дээш, ооң үр хуусаалыг факторларын, бирги ээлчегде эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин долу хемчээлдии-биле шиңгээдип, ажыглаар ужурлуг бис. Ленин мынча деп чугаалаан: «Бүгү-ле эртемни, техниканы, бүгү-ле билиглерни, уран аргаларны шиңгээдип алыр херек. Ынчанмайн тура коммунистиг ниитилел амыдыралын тургузуп шыдавас бис». Чогум-на шак ындыг ленинчи көрүш эде тургустунуушкуннуң үезинде онза улуг ужур-дузалыг боор турар-дыр. Бистер социализмниң артык күштерин болгаш кызыгаар чок шыдаар аргалыын бүгү делегейге бадыткаар ужурлуг болгаш продукцияның ажыктыының, шынарының, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң талазы-биле делегейде эң мурнакчы деңнелче үнер ужурлуг бис.

Эде тургустунуушкуннуң байдалдарында ол сорулгаларны шиитпирлээри чаңгыс аай эртем-техниктиг политиканы боттандырып чорударын бир янзы кылдыр көөрүн негеп турар. Ол политика ёзулуг революсчу болгаш улуг ажыктыг болур ужурлуг. Ону боттандырып чорудары бистиң бүдүрүлге күчү-шыдалывыстың дүрген болгаш үндезин чаартылгазын хандырган турары чугула боор турар. Бөгүн кол чүүл болза, бүдүрүлге аппарадын чаартырынче, ооң техниктиг чаарты чепсеглээшкинниче угланышкынны чайгылыш чокка боттандырып чорудары болур деп, СЭКП-ниң XXVII съездизи дорт тодараткан. Ол угланышкын — кампания эвес, а делегейде боор турар эртем-техниктиг революцияны чурттуң экономиказында ханы чаартылгалар-биле тудуш холбаштырарынче партияның чайгылыш чок шугуму-дур. Эртем-техниктиг депшилгениң эң чугула угланышкыннары-биле дидим болгаш быжыы-биле бурунгаарлаары херек боор турар.

Ол хамыктың мурнунда хөй эртем-билиг негеттинер бүдүрүлгелерге, оларның-биле кады машина тудуушкунунга, шынар талазы-биле шуут чаа саналга техниказын, депшилгелиг технологтуг чорудулгаларны, бедик бүдүрүкчүлүг машиналарның болгаш дериг-херекселдерниң бүдүн системаларын, материалдарның чаа-чаа хевирлерин тургузарынга хамааржыр. Ол бүгү — техниктиг чаарты чепсеглениишкинниң идегелдиг үндезини-дир.

Бистерде эртем-техниктиг депшилгени дүргедедириниң сорулгаларын шиитпирлээриниң кол чүүлү — совет улустуң тургусканы улуг эртем күчүзү бар боор турар. Ынчалза-даа ниитилелдиң канчаар-даа аажок улуг угаан-бодал күштери ам-даа долузу-биле ажыглаттынмайн турарын дорту-биле чугаалаар ужурлуг бис. Ол дээрге национал байлакты, бистиң аажок улуг байлаавысты ужур-дүрүм чокка төтчеглээни-дир. Эртемниң чедиишкиннерин улус ажыл-агыйынга ажыглаарын бүгү хемчег-биле идепкейжидер, эртем-техниктиг депшилгениң кол угланышкыннарынга бурунгаарлаашкыннарны чедип алыр сорулганы партия салып турар.

Бистер үндезин эртемден идегелдиг мурнакчы эгелээшкинни, улуг үре-түңнелдиг беримчелиг болурун, ооң ажылдап кылган чүүлдери эң чоокку үеде байлак түңнелдерни бээрин, шинчилелдерниң ажыктыг үре-түңнелдери отчёттарның болгаш парлаттынган чүүлдерниң кылын арыннарынга шимчевейн чыдып бербезин күзээр бис. Эртемниң бүгү-ле үнелиг продукциязы саат чокка ажыл-херекке ажыглаттынган турар ужурлуг.

Амгы үеде үндезин улуг эртемни, дээди өөредилге черлериниң, адырларның-даа эртем-билиин эде тургузарының, оларның күштерин каттыштырарының, маргыжарының принциптерин калбаа-биле ажыглаарының, бүдүрүкчү күштерни үндезини-биле чаартырынга эртем коллективи бүрүзүнүң болгаш эртемден бүрүзүнүң салышкынын дээш харысалгазын улгаттырарының талазы-биле хемчеглерниң комплекизин боттандырып турар.

Амгы үеде айтырыгның кол өзээ эртемниң болгаш бүдүрүлгениң интеграциязын херек кырында чедип алырында боор турар. Чогум-на ол ийиниң аразының тудушкан черинге бистер эң хөй каражага харын таваржып турар бис. Ынчангаш чүгле эртемниң бүдүрүлге мурнунга өрелиин эвес, харын база бүдүрүлгениң эртем мурнунга өрелиин база барымдаалап көөр херек. Бүдүрүлгениң бодун революстуг ёзу-биле чаартып турары безин эртем-техниктиг чедиишкиннерни бүдүрүлге четпес шиңгээдип ап турар.

Эртем-техниктиг депшилгениң эң чугула эчис сорулгазы продукцияның техниктиг деңнелин болгаш шынарын бүгү хемчег-биле бедидери боор турар. Шынар болза, бистиң бүгү чедиишкиннеривистиң шылгалдазы болган турар ужурлуг. Ол техниктиг идеяларга болгаш төлевилел ажылдарынга, машиналарның болгаш материалдарның конструкцияларынга, күш-ажылды организастаарынга болгаш билиглерни база мергежилдерни бедидеринге хамааржыр. Продукцияның бедик шынарының дугайында, ол ажылдың норма-чижээ болган турарының дугайында сагыш салышкыны күш-ажылчы коллектив бүрүзүнүң бирги чергелиг сорулгазы болган турар ужурлуг. Партия сорулганы ам ынчаар салып турар.

Бисте шынар айтырыы онза чидиг. Ол экономиктиг айтырыгдан политиктиг айтырыг, социализмниң тургузукчу аргаларынга хамаарышкан айтырыг кылдыр өзе берген. Бедик шынар дээш демиселче партия бүгү улусту көдүрүп үндүрген. Эргижирээн, шынар чок продукцияга моондактап, ак сеткилдиг ажылды мактап турар шыңгыы организастап политиктиг болгаш экономиктиг хемчеглерни хүлээп алган.

Күрүне хүлээп алышкыны ышкаш ындыг шыңгыы базымны кылыр ужурга таварышкан бис. Продукцияның шынары дээш ажыл багай байдалдыг чоруп турар бүдүрүлгелерде, адырларда ол чорудулга аары-биле, чамдык таварылгаларда берге чоруп турар. Чүнүң-даа мурнунда ол машина тудуунда ындыг боор турар. Ол комплекстиң хөй бүдүрүлгелеринге шыңгыы негелделериниң түңнелинде, бирги кварталда эң-не берге байдал тургустунган. Машина тудукчулары улус ажыл-агыйынга чүс-чүс миллион рубльдиң продукциязын чедир бербээн. Ам байдал экижип бар чыдар. Ол херекке кошкадышкынны болдуруп болбас болганда, шынар дээш демиселдиң баштайгы дуржулгазындан шыңгыы түңнелдерни үндүрер ужурлуг.

Ажылчы чоннуң бедик медерелдиинге, хамааты арын-нүүрүнге чогуур үнелелди бээр ужурлуг. Алыс түңнелинде барып совет кижи бүрүзүнүң чаагай чоруунга бараан болур ужурлуг хүлээп алдынган хемчеглерни олар ханызы-биле билип турарлар. Ажылчын аңгының күш-ажылдың амгы үениң эң-не чаа чепсек-херекселдери-биле, эң чаа технологиялар-биле чепсеглээри дээш, бүдүрүлгени тодаргай организастап чорудары дээш ажыл-агый удуртукчуларынга бедик харысалганы оон-биле кады онаап турар. Өскээр чугаалаарга, шынар дээш демиселге эртем-техниктиг депшилгени долу хемчээлдиг бараан болдурары бистиң сорулгавыс болур.

Эштер! Бодунуң бүгү бодалдарын болгаш хөделиишкиннерин Коммунистиг партия өндүр чаагай сорулгага — чоннуң чаагай чоруун бедидеринге, кижиниң сайзыралын болгаш чечектелиишкинин хандырарынга чагыртып турар. Ол программалыг айтырышкын дүргедээшкинниң бүгү утказын тодарадып турар. Кижи дээш, ооң амыдыралчы чүткүлдери, хереглелдери болгаш сагыш човаашкыннары дээш ниитилелде үндезин чаартылгаларже шиитпирлиг угланышкынны партия чорула берген.

Социал адырны колдады хөгжүдери, ооң материал-техниктиг баазазын бүгү хемчеглер-биле быжыглаары, ону делегейде мурнакчы ниитилел тургузуунга дүгжүп турар амгы үени хевирлиг болдурары бөгүн ханы чаартылгаларның эң чугула фактору болуп турар. Кол чүүл — бүдүрүлгени хөгжүдери-биле социал адырның аразында тургустунуп келген аңгылаашкынны эң кыска хуусаада чайладыры болур. Бистиң сорулгавыс — бурунгаар шимчээшкинге шаптыктап турар ол деңнески эвес чорукту чок кылыры.

Эргелеп башкарылганың бүгү деңнелдеринге ажылдың социал угланышкынын күштелдирерин партия негеп турар. Ол айтырыгларны чедир үнелевейн турары-биле, а чамдыкта ону тоомча чок көрүп турарын болдурбас ужурлуг. Бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылга-даа, ажылчы чоннуң амыдыралынга болгаш чурттаалгазынга таарымчалыг байдалды тургузуп, маңаа база кызымаа-биле, улуг күжениишкинниг хөделири эргежок чугула. Ол бүгү черлерге удуртукчу бүрүзүнге норма хоойлу болур ужурлуг. Ону үреп турар кижи күш-ажылчы коллективти башкарар кандыг-даа эргези чок болур ужурлуг.

Эде тургустунуушкуннуң түңнелдерин, социал амыдыралда эки талаже өскерлиишкиннерин совет кижилер дүргени-биле билип алырын партия болгаш чазак кызымаа-биле чедип ап турар. 1986 чылда кажангызындан артык хөй чурттаалга бажыңнарын, уруглар садтарын, эмнелгелерни туткан.

Бо айтырыгның чидиг тургустунуп турарын барымдаалааш, ам-даа хөйнү кылыр апаар. Беш чылдың арткан чылдарында чурттаалга бажыңнарының тудуун, социал-культура албан черлерин тударының темпилерин аажок дүргедедир талазы-биле Төп Комитет чоокта чаа шиитпир хүлээп алган.

Төпте-даа, чер-черде-даа инициативадан болгаш ажылды организастап чорударындан ам дыка хөй чүүлдер хамааржыр. Чогум-на ол чүүлдер бисте чамдыкта четпейн турар болгай. Эки тодаргай чедиишкиннерни демдеглевишаан, социал адырны хөгжүдеринге шиитпирлиг өскерлиишкиннер бүгү-ле черлерде болган деп чугаалап болбас. Хөй адырларда, республикаларда болгаш областарда социал-культура албан черлериниң объектилериниң тудуунуң планы күүсеттинмээн, капитал салышкыннарын чедир шиңгээдип албаан, чурттаалга бажыңнарын, уруглар садтарын болгаш өске-даа хөй тудугларны куду шынарлыг кылдыр дужаап турар. Мында ам-даа эде тургустунуп албааны илдең-дир.

Социал-культура хөгжүлдезиниң талазы-биле өске сорулгаларның ужур-дузазын бичелетпейн, амгы үеде эң-не чидиг айтырыг — чурттаалга бажыңнары деп чугаалаар ужурлуг. Ол айтырыгны 15 чыл иштинде шиитпирлээр деп чоннуң мурнунга улуг харысалгалыг хүлээлгени алган бис. Маңаа бүгү-ле аргаларны хөделдирип киирери, бүгү бар курлавырларны: күрүнениң капитал салышкыннарын, күш-ажылчы коллективтерниң акша-хөреңгизин эң-не улуг хемчээлдии-биле ажыглаары, кооператив болгаш хуу чурттаалга бажыңнарының тудуунуң хемчээлин калбартыры эргежок чугула. Ол сорулганың бүгү улустуу болу бергени мырыңай илдең, ону бүгү ажылчы чоннуң идепкейлиг киржилгези чокка шиитпирлээри кончуг берге.

Бүгү-ле черлерге хөделиишкиннерниң ылап болгаш тодаргай программалыг болуруң, ону боттандырып чорударының чадаларын тодарадып алыр херек. Ол сорулганы чедип алырының оруктарының бирээзи ажылдың хөй ээлчеглиг чурумунче шилчип киргенниниң түңнелдерин идепкейлиг ажыглаары болур. Ол чорук ажылдап турар күчүлерниң улам-на долу беримчезиниң күсели-биле чаа бүдүрүлге тудуундан ойталаар, күш-ажылчы коллективтерниң өйү келген социал айтырыгларын шиитпирлээринге курлавырларны эде хуваар арганы берип турар.

Хереглел бараанарын бүдүрериниң болгаш ачы-дуза чедирериниң, оларның ассортиментизин болгаш шынарын экижидер талазы-биле күжениишкиннерни улгаттырып турар. Алкогольдуг суксуннарны бүдүрерин — ийи чыл иштинде барык ийи катап шиитпирлиг кызырганы чоннуң хереглелинге боттуг идиг бээр арганы берген. Ооң-биле амыдыралдың кадык хевириниң бадыткап тургустунганы холбашкан, ооң түңнелдери ам бодун бүдүрүлгеге-даа, амыдыралга-даа көргүзе берген.

Күштүг социал-политиканы боттандырып чорудары — партияның быжыг шугуму. Ону амыдыралга чайгылыш чок боттандырып чорудар. Ооң чедиишкиннинг болурунга бүгү ниитилелдиң күжениишкини эргежок чугула. Ооң чаагай чоруунуң, амыдыралдың деңнелиниң улам ыңай көдүрлүрүнүң кара чаңгыс үнер дөзү — ниитиниң херээнге ажылчы чоннуң улам-на өзүп турар салышкыны, ниитиниң байлаа улам көвүдедири болур. Кижи бүрүзүнүң күш-ажылын ооң тодаргай түңнелдери-биле үнелеп көөрү эргежок чугула. Бистиң социал чөптүг чоруувустуң үндезини мында. Ону шын эвес деңнештирилге-биле каттыштырып болбас болгаш ол чогаадыкчы ёзу-биле, бедик беримчелиг ажылдап турар коллективтерге болгаш ажылчыларга боттуг артык эргелерни тургузар ужурлуг. Социал чөптүг чоруктуң принцивин бистер амыдыралга ооң бүгү хемчээлинге, чүгле күш-ажыл төлевириниң айтырыгларынга эвес, харын кижиниң бүгү негелде-хереглелдеринге хамаарыштыр боттандырар ужурлуг бис.

Күш-ажылчы ажыл-чорудулганың кооперативтиг болгаш хуу хевирлерин калбартканы кижиниң эрге-ажыктарынга болгаш ооң инициативазын хөгжүдеринге дүгжүп турар. Амгы байдалдарда партия кооперация дугайында ленинчи идеяларны ханы угаап-бодап, хөгжүдүп база ажыл-херекке ажыглап турар. Бараанарга болгаш ачы-дуза чедирилгезинге чоннуң улам өзүп турар хөй янзы негелде-хереглелдерин хандырарынга кооперацияга чугула рольду онаап турар. Совет кижилерниң хереглелдерин хандырарының күрүне системазынга кооперативтиг хевирлер кошку немелде болур. Ам-даа бо орукта бар үндезин чок кызыгаарлаашкыннарны дүжүрери чугула.

Кижиниң чаагай чоруунуң дугайында сагыш салышкын партия, совет, ажыл-агый органнарының кичээнгейиниң төвүнге кезээде турзун дээш ниитилелдиң социал амыдыралынга тыптып кээп турар бүгү-ле чаа чүүлдерни чер болганга ёзулуг деткээн база калбаа-биле нептереткен турары кончуг чугула.

Эштер! Эде тургустунуушкуннуң херээн, шынап-ла, бурунгаарладыры экономиканың быжыг хөгжүлдезиниң баазазынга болдунар! Эде тургустунуушкун янзы-бүрү чылдагааннарның салдарларындан, ооң иштинде агаар-бойдустуң байдалдарындан хамаарышпас болур ужурлуг. Бирги кварталда улус ажыл-агыйының түңнели чүнүң дугайын чугаалап турарыл? Январьда улуг кудулаашкын болган. Хөй-хөй адырларның, эвилелдешкен республикаларның чаа болгаш улам шыңгыы байдалдарга ажылдаарынга белен эвес болганының база моон мурнундагы үениң чыдып калган чүъгү — дириг экономикага чыпшынып каргакталган ажыл-агыйжы эвес оруктардан хоорлуп чадашканының уржуундан ол болдунган. Кадыг-дошкун кыш ол четпестерни улам тода көргүскен болгаш ханылаткан.

Чогуур үезинде хүлээп алдынган хемчеглерниң ачызында, бирги кварталда ажыл-херектиң байдалы көскүзү-биле экижиттинген. Бисте чайгылыш чок быжыг өзүлдениң аргалары бар дээрзин ол херечилеп турар. Экономикада эде тургустунуушкун дээрге, шиитпирлиг кандыг-даа үрээшкин-биле бир демей, нарын болгаш чиик эвес херек дээрзи билдингир. Ынчалза-даа аткаарлап болбас. Ылаңгыя чамдык ажылдакчыларның эрги методтардан адырлып ап, чаа чүүлдерге ижигип чадап турары-биле эптежип болбас. Чурттуң мурнунда турар сорулгаларны шиитпирлээри бүгү күш-ажылчы коллективтерниң, ажыл-ишчи бүрүзүнүң долу беримчелиг ажылдаарын, планныг онаалдаларны болгаш хүлээлгелерни хажык чок күүседирин негеп турар.

В. И. Лениниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл оюнга тураскааткан Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботники күш-ажылдың «ёзулуг» байырлалы болган. Чүс алдан миллион ажыг ажылчыннар, колхозчулар, албанхаакчылар, пенсионерлер болгаш өөреникчилер политиктиг база күш-ажылчы бедик идепкейин көргүзүп, ол алдарлыг хүннү шалыпчы күш-ажыл-биле демдеглээн.

Чогаадыкчы тургузуушкуннуң байдалдарында шилип алган оруувус-биле чайгылышкыннар чок бурунгаарлаары, эде тургустунуушкуннуң чурттуң бүгү булуңнарынга, күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге, кижи бүрүзүнге четкен турарын чедип алыры — бистиң сорулгавыс. Эде тургустунуушкун дээш, большевиктерниң революция дээш, социализмниң тиилелгези дээш демисежип турганы ышкаш, ленинчи ёзу-биле чалбыыштыг демисежир херек.

Социалистиг демократия — совет ниитилелдиң хөгжүлдезин дүргедедириниң кол быразы

Эштер! Ленинниң соксаал чок чугаалап чорааны: социализм дээрге массаларның дириг чогаадыкчы чоруу-дур деп сөстерни хандыр бодаарын, бедии-биле үнелеп көөрүн амыдырал биске өөреткен. Социалистиг ниитилелдиң хөгжүлдезиниң эрге-ажыктары ол чогаадыкчы чорукту хостуг калбартырынга таарымчалыг байдалдарны тургузарын, чоннуң инициативазын моондактап азы боогдай тудуп турар бүгү чүүлдерни чайладырын негеп турар. Ол — кол айтырыг. ТК-ның январь Пленумунга айтырыг ынчаар тургустунган. Ук Пленумнуң шиитпирлери радикалдыг демократчыдылгаже угланган. Бистиң политиктиг, социал, ажыл-агый практикавыстың болгаш угаан-бодал амыдыралывыстың бүгү талаларынга эде тургустунуушкуннуң сорулгазын-даа, кол бырозын-даа партия амыдыралчы демократияны хөгжүдеринде кылдыр көрүп турар.

Социалистиг демократияны хөгжүдерин шиитпирлии-биле чорударын хөй чүүлдер белеткээн, бисти аңаа шуут чедирип келген. 1985 чылдың апрельден эгелээш-ле, партияның хүн бүрүдеги ажылын кижи факторун идепкейжидериниң, чоннуң социалистиг бот-эргелелин сайзырангайжыдарының, ажык-чарлык чорукту калбартырының эргежок чугулазының дугайында Төп Комитеттиң принципиалдыг түңнелдерин барымдаалап чорудар апарган. Ниитизи-биле демократия айтырыын кичээнгейниң төвүнге тургускан. Эрткен үениң сорук кииирикчи-даа, ол ышкаш аар-берге, сагышсыралдыг-даа кичээндириглери ындыг түңнелди кылырынче албадапкан.

Демократияны хөгжүдери — ол дээрге, социализмниң принциптери болгаш үнелиг чүүлдери ниитилел медерелиниң тодарадыкчы үндезини кылдыр быжыы-биле бадыткаттынган совет улустуң бедик идей-политиктиг чедишкен чоруунуң байдалдарында ылап үндүрери эргежок чугула-даа, болдунуп болур-даа апарган ындыг кыйгырыг-дыр. Ол утка-биле алырга, январь Пленумунуң идеялары болгаш шиитпирлери сөөлгү үеде кылып чорутткан ажылдың түңнелдеринге-даа, ол ышкаш социализмниң бүгү чедиишкиннеринге-даа даянып турар. Шаанда бүдүүлүк, базындырган чораан ажылчы чон массаларын ол бедик эртем-билиглиг, политика талазы-биле билдилиг, хамааты медерелдиң болгаш харысалгалыг болур чоруктуң үнезин билир чон болдурган.

Социалистиг демократия — ол дээрге, ниитилелде туруп турар санал-оналдарны, туруштарны, эрге-ажыктарны илередириниң болгаш барымдаалап көөрүнүң бүгүнүң хаара туткан механизми-дир. Ол болза, кижилерниң негелде хереглелдеринге чогуур үезинде харылзаарының аргазын бээр эргелелдиң солуттунмас чепсээ-дир; бодунуң Төрээн чуртунуң хамаатызының кижизидериниң болбаазын школазы-дыр.

Ийи чыл мурнунда Төп Комитеттиң мурнунга берге сорулга туруп турган. Чаңгыс черге таптаашкынныг чоруктарны ажып эртери, социализмге таарышпас чүүлдерге удур шиитпирлиг демиселди эгелээри чугула турган. Ниитилелге бодунуң авангардчы ролюн ажыл-херек-биле бадыткаары, ол революстуг бодалдың болгаш революсчу хөделиишкиннерниң партиязы болуп турар болгаш ындыг болуп артар-даа дээрзин көргүзери СЭКП-ден негеттинип турган. Ол сорулганы партия алдарлыы-биле шиитпирлээн. Ооң түңнелинде партияның ат-алдары канчаар-даа аажок өскен. Ооң чаартыкчы политиказы чоннуң эң-не калбак, эң-не шын сеткилдиң деткимчезин алган.

Бистиң ниитилеливисти чаартырынче совет кижилерни кыйгырбышаан, партия болза, канчаар эде тургустунарын дээрзин бодунуң үлегер-чижээ-биле, хууда ажыл-чорудулгазы-биле көргүскен. Партия эде тургустунуушкунну бодундан эгелээн. Партия организацияларын шимчээшкин чок болдуруп турган бүгү-ле чүүлдерни партия ап октаан. Партийжи амыдыралдың удуртулганың принциптериниң, коммунистиг моральдың ленинчи нормаларын шыңгыы сагыыры, партияның иштики демократиязын бүгү хемчег-биле калбартып чорудары ооң бүгү-ле звеноларынче— эге организациялардан Төп Комитетке чедир ажыл-чорудулгазынга сиңниккен турарын ол чедип ап турар.

Бистиң хөгжүлдевиске шаптык болуп турган хөй-хөй бергелер болгаш четпес чүүлдер дээш харысалга партияның болгаш күрүнениң удуртур органнарынга онаажыр дээрзин ТК-ның январь Пленумунга ажыы-биле медеглээн. СЭКП-ниң ленинчи ёзу-биле принципиалдыг, большевикчи ёзу-биле бот-шүгүмчүлекчи ол туружун ажылчы чоннар социализмниң тургузукчу болдунар аргаларын ажыдарынга шаптыктап турар бүгү-ле чүүлдерни партияның оруктан чайладып шыдаарының база аңаа белениниң илергейлээшкини кылдыр чөптүү-биле хүлээп алган. Партияның эрес-маадырлыы болгаш хандыр билиишкини — мында болуп турар. Чүгле күштүг, бурунгаар бүзүрелдии-биле чоруп орар партия четпестерни ажыы-биле миниип, оларның дугайын чажыт чокка чугаалап шыдаар.

Совет кижилер эде тургустунуушкунче угланышкынның изиги-биле деткивишаан, төлевилеттинген орук-биле шимчээшкин доктаай бербес, өскээр хажып дивес болурунга бүзүрелдиг болурун күзеп турар. Ол чорук эгелей берген чаартылгаларның ара сокай бербезиниң ынаныштыг магадылалын хандырары дээш харысалганы партияга онаап турар. Бодунуң хуузунда чогумчалыг хөгжүлдезиниң дугайында сагыш салбышаан, социалистиг демократияны калбартырын база ханыладырын быжыг туруштуу-биле чедип албышаан партия ындыг магадылалдарны тургузуп, оларны улам-на быжыг болдуруп турар.

Партияның амыдыралында эде тургустунуушкун бистиң политиктиг системавыстың бүгү-ле звеноларынга демократияже шиитпирлиг эргилде кылырының хүлээндирикчи үлегер-чижээ болуп турар. Улус депутаттарының, эргелел аппарадының ажылдакчыларының, ведомстволарның, албан черлериниң, бүдүрүлгелерниң удуртукчуларының, хөй-нити организацияларының активчилериниң хамааты хүлээлгези — бодунуң хууда ажыл-чорудулгазын база-ла шак ынчаар негелделиг болгаш бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле көөрү болур.

Ажыы-биле чугаалажып көрээли. Советтер — социалистиг демократияның эң чугула институду — Октябрь революциязының оларга берген ролюн чамдык черлерде чедир шиңгээдип албайн, эде тургустунуушкуннуң байдалдарында чайлаш чок күүседир ужурлуг чоннуң инициативазының чамдыкта сорук кииирикчилери болгаш организакчылары болбайн турар. Советтерниң энергиязын, боттускайлаң ажыл-чорудулгазын хөгжүдер дээш бүгү хемчеглерни партия ап турар. Советтерге соңгулдаларны улам ыңай демократчыдар талазы-биле чаа шиитпирлер база олче угланган. Чоннуң социалистиг эрге-чагыргазы тургустунуп турган хүннерде, Россияның ажылчы чонунга ленинчи сөстер ёзулуг сорук кииирикчи лозуң болган турар ужурлуг: «Силерниң Советтериңер — амгы үеде күрүне эрге-чагыргазының органнары, бүрүн эргелиг, шиитпирлиг органнар-дыр... Оларны быжыглаңар. Ажыл-херекти адааңдан боттарыңар холга алыңар...».

Профэвилелдерниң, комсомолдуң, чогаадыкчы эвилелдерниң, хөй-нити өске-даа организацияларның съездилери принципиалдыг шиитпирлерни хүлээп алганы-биле доозулган. Олар эде тургустунуушкунга боттарының боттуг үлүүн киирер, аңаа ажылчы чоннуң киржилгезин идепкейжидер, чаа-чаа тиилелгелерже оларны сорук кирип көдүрер ужурлуг. Ынчаарга ону кылырынга эки шиитпирлерни хүлээп алыры эвээш болур дээрзи черле билдингир. Мактанышкынныг байырлал шинчизинден, дөгейленген чаңгыс черге таптааннардан, ёзу барымдаалаар чоруктуң он-он чылдарда мөөңнелген чаңчылдарындан адырлыр төлээде, күжениишкинниг ажылдаар херек.

Демократияны калбартыры — экономикага чаартылгаларның онзагай бүдүжү-дүр. «Ажыл-агый талазы-биле чогум-на демократтыг централизмни чорудар херек» дээн ленинчи негелдеге улус ажыл-агыйында чаартылгалар бүрүнү-биле дүгжүп турар. Демократтыг централизмниң күжү ооң ийи талаларының — төпчүткен планның удуртулганың болгаш массаларның калбак инициативазының идепкейлиг дем каттыжылгазында болур деп, Ленин санап көрген. [illegible] чаарга төптүң ролю хөй чылдарда ажык чок эмин эрттир улгаткан турган, а бүдүрүлгеге демократияны хөгжүдер талазы-биле чүгле чугаа херек кырынга боттанмайн келген.

Экономиканың хемчээлдери кайгамчык улгаткан болгаш ону башкарары каш катап нарыыдаан, чурттуң мурнунга принципиалдыг чаа сорулгалар тургустунуп келген болгаш кадр күчүзүнүң деңнели хемчээл чокка бедээн амгы үеде централизмниң утказы шынар талазы-биле чаартынып өскерилген. Төп чер болза алаккы звеноларның ажылын үүрмек чүүлдерге чедир ылавылап көөрүнден шиитпирлиг хостталбышаан, күжениишкиннерни улус ажыл-агыйының стратегтиг айтырыгларынга, күрүнениң ниити эрге-ажыктарын сагыырынга мөөңнээр ужурлуг. Бир дугаарында удуртулганың эптиин болгаш ажыктыын, массаларда, чер-черде тыптып турар үнелиг бүгү чүүлдерни хандырар ооң экономиктиг методтары колдадыр ажыглаттынган турары чугула.

Ол чүл дээрге, төп экономиктиг ведомстволарның, хамыктың мурнунда ССРЭ-ниң Күрпланының үндезини-биле эде тургустунуушкуну-дур. Эргелеп башкарылганың адырлар болгаш девискээр аайы-биле органнарының ажыл-чорудулгазынга ханы чаартылгаларны кылыры эргежок чугула. Демократия болза оларның иштики амыдыралының норма-чижээ болур, бүгү ажылдың стилин болгаш арга-методтарын тодаргайлаар ужурлуг.

Демократтыг централизмниң ийиги талазы —чер-черде, күш-ажылчы коллективтерде демократия чаа утка-шынар-биле долдунган турар. Кижи факторунуң ролю өскениниң байдалдарында, кажан коллектив болгаш ажылдакчы бүрүзү ажыл-херекти

(Уланчызы 3-кү арында).

ЛЕНИНИЗМ—ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН ТЕОРИЯЗЫНЫҢ БОЛГАШ ПОЛИТИКАЗЫНЫҢ ҮНДЕЗИНИ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги, 2-ги арыннарда).

чогаадыкчы, сонуургалдыг ёзу-биле көөрү негеттинип келген үеде, экономикага демократия чаа хевирлерге: бот-эргелелдиң, соңгулдалыг болурунуң, бүдүрүлгеге болгаш социал сорулгаларны шиитпирлээринге ажылчы чон салдар чедирер боттуг аргалыг болу бергениниң хевирлеринге боттаныр. Үстүнде бо бүгү чүүлдер ханы реформаны кылырын, экономиканы хожудаашкынныг байдалга чедирген болгаш аңаа тып-тып мөөңнелген моондактыг чүүлдерни революстуг ёзу-биле сый шаап үрээрин негеп турар.

Эргелеп башкарылганың эде тургустунуушкуну бүдүрүүшкүнүнүң кол звенозундан — бүдүрүлге черинден эгелээн. Калбак хемчээлдиг шенелделер шылгалданың төвү болбушаан, ажыл-агыйны башкарарының чаа байдалдарынче экономиканың эң чугула адырларын шилчидеринге орукту ажыткан, бүрүн бот-орулга-чарылганы болгаш саң-хөө-биле боттары хандыртынарын боттандырып эгелээринге баазаны белеткээн.

Партияның экономиктиг стратегиязының принциптери Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлунуң төлевилелинде илергейлеттинип айыттынган. Ол документиниң ужур-дузазы дыка улуг. Хоойлунуң төлевилели бүдүрүлгелерге калбак аргаларны берип, ажыл-чорудулгазының түңнелдери дээш оларга харысалганы хары угда хүлээндирип, бүрүн бот-орулга-чарылганы болгаш бот-эргелелди боттандырарының экономиктиг болгаш хоойлу-дүрүм байдалдарын тодаргайлап турар.

Хоойлу төлевилелин ниитизи-биле чүүлдүг деп уткаан. Совет кижилер ол документини ханы сонуургал-биле хүлээп алганнар. Херек кырында ооң чүүл бүрүзүн ханызы-биле чугаалажып көрүп турар. Ийе, оон өскээр кылдынмас-даа турган ийик. Ынчаарга Хоойлу төлевилели күш-ажылчы коллективтерниң амыдыралының үндезин айтырыгларынга, ажылчы чоннуң хуузунда эрге-ажыктарынга хамааржып турар болгай. Хоойлу төлевилелинде эң чугула чамдык чүүлдерни, чижээ, ажыл-агый удуртукчуларының соңгулдалыг болуруунуң дугайында чүүлдү бүдүрүлге коллективтеринде ам ажыглап эгелээн факт болза, эргелеп башкарылганы чаа ёзу-биле көөрүн ол документиде айытканын деткээниниң тодаргай херечизи болуп турар.

Экономиктиг чарышты социалистиг чарыштың эң чугула чаа хевири кылдыр экономикада демократчыдылга көдүрүп турар. Ол дээрге, улус ажыл-агыйынга херек продукцияны эң-не эвээш чарыгдалдар-биле бүдүрүп үндүрери дээш, аңаа үндезилээш, орулганы алыры дээш бүдүрүлгелерниң чарыжы, демисели-дир, ынчаарга чарылганың хемчээлдерин бүдүрүлге болгаш социал байдал, күш-ажылчы коллективтерниң хөгжүлдезиниң перспективалары бүрүнү-биле тодаргайлаар апаар. Чогумна ындыг байдалдарны бүрүн бот-орулга-чарылга болгаш саң-хөө-биле боттарын хандыртынар чорук тургузуп турар. Экономиктиг чарыштың идеязы Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлунуң бүгү төлевилелинде сиңниккен.

Хоойлу болза эргелеп башкарылганың келир үеде бүдүн системазының үндезини апаар. Нарын өске сорулгаларны шиитпирлээри дараазында ээлчегде туруп турар. Адырлар болгаш девискээр аайы-биле эргелеп башкарарының структуразын, улус ажыл-агый комплекизиниң звено бүрүзүнүң ролюн болгаш ээлээр туружун тодаргайлаары негеттинип турар. Ол чаартылгаларны Күрүнениң социалистиг бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлунуң кол чүүлдеринге үндезилеп боттандырар. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ажылын сайзыраңгайжыдар талазы-биле хемчеглерни боттандырары база негеттинип турар.

СЭКП ТК-ның ээлчеглиг Пленумунга экономиканы эргелеп башкарарын шынар талазы-биле эде тургузарының оруктарын чугаалажып көөр деп турары билдингир болгай. Аңаа белеткел идепкейлиг чоруп турар.

Эргелеп башкарылганың бүдүн-бүдүн системазының бүгү кезектерин шиңгээдип алырынга үе негеттинер дээрзи билдингир. Эргижирээн чүүл тып-тып кээп турар депшилгелиг чаа чүүлдерге удур болганда, бергелер-даа турар, түр үе иштинде чогумча чок чорук-даа тургустунуп кээр магат чок. Чедишкинге даянгаш, шиитпирлиг болгаш кызымак туржур херек. Эде тургустунуушкунуң ооң үндезин эрге-ажыктарынга дүгжүп турар деп чүвени быжыы-биле билип турар бистиң чонувустуң бүгү талалыг деткимчези — ооң үндезини чогум-на ол.

Бүдүрүкчү күштерниң чуртта боор турар, ханы чаартылгазы, бүдүрүлге харылзааларының сайзыраңгайжыдылгазы, амыдыралдың боттуг негелделеринге дүүштүр оларны боттандырары бодунуң революсчу хемчээлиниң, айтырыгларны дидим тургусканының-даа талазы-биле экономиктиг чаа политикаже ленинчи эргилдеге төрелдешкек боор турар. Амгы үениң эде тургустунуушкунун ЭЧП-биле канчап-даа дөмейлештирип болбазы билдингир болбайн аан. Ол дээрге, капитализмден социализмче шилчилге үезиниң политиказы-дыр.

Оон-биле чергелештир бараан-акша харылзааларын, бот-орулга-чарылганы ажыглаар, коллективтиг болгаш хуузунда күш-ажылчы ажыл-чорудулгага идиг бээр дугайында дыка хөй ленинчи негелделер күштүг болуп артпышаан. Оларны ажыглаары үр үеде онзагай шынарлыг артар болгаш социализмниң чаалап алыышкыннарындан ойталаар дээни ол эвес боор турарын амыдырал көргүскен. Чогум-на ынчангаш бистиң партиявыс ажыл-агыйжы чаа байдалга ленинчи идеяларны чогаадыкчы хөгжүдүпкен, ону эде тургустунуушкунга бараан болдуруп турар.

Эштер! Чаныш-сыныш чок, чүвени эки билир, массаларны хей-аът кииргип база оларны бодунуң соо-биле эдертип шыдаар кижилер эде тургустунуушкунну чедишкинниг шиитпирлээр. Кадрлар-биле политиктиг, кижизидикчи, организакчы ажылдың канчаар-даа аажок улуг ужур-дузазының дугайын бо база катап чугаалап турар-дыр. Он-он чылдар иштинде чаңчыгып калганывыс чүүлден чарлыр, ажылдавышаан катап өөренир, ажылдың арга-хевирлерин өскертир ужурга таваржып келгенивис амгы үеде эң берге кандыг-даа байдалды ханы анализтеп көөр мөзү-шынар, чаа шиитпирлер хүлээп алырындан кортпас чорук, девидеп ангадаар чорукка алыспазы, таарымча чок дуржулгадан харын-даа эки кичээндиригни үндүрүп билири онза үнелелдиг апар чыдар. Бо бүгү удуртукчу кижиден улуг негелделиг болурун негеп турар. Партийжи чорук, ат чалаан эвес чорук, чаа чүүлге эскерикчели, бедик мөзү-шынарлыг болуру, күрүнениң, коллективтиң ажыл-херектерин амыдыралы-биле шуут тудуш негелде кылдыр санаары ооң овур-хевирин илередир шынарлар ол болган турар ужурлуг.

Ооң-биле кады эде тургустунуушкунну анаа-ла чугаа-биле солуур, хоозун сөстер эдер кижилерни хай дээри кончуг чугула. Ленинниң кичээндиргени дег, «чырыткылыг» революсчу чорукче суңдугар, ынчалзажок топтуг, быжырымчалыг, бүгү чүвени, оон иштинде эң берге шилчилгелерни өөренип көрүп турар революсчу ажылга салым чок янзы-бүрү «алгыжыларга болгаш чулчурукчуларга баш билиндирген» херээ чок.

Москваның-даа, төп ведомстволарның-даа база ол ышкаш районнарда кыдыкы черлер деп чугаалаарывыс черлерниң удуртукчу кадрларындан бодамчалыг, инициативачы болгаш тодаргай түңнелдер дугайында сагыш салып ажылдаарын эде тургустунуушкун негеп турар. Олар шуптузу чугула ажылды кылып турар болгаш оларга улуг харысалганы онааган. Ооң аразында ажылга ала-чайгаарлаар болгаш дужуметсиг чорук турбазын дээш харысалга база бар. Ынчалзажок эрге-дужаалзырак ол аарыг ам-даа бар, ынчангаш совет кижилер саазын шокарлаар, түңнел чок хуралдаашкыннар болгаш янзы-бүрү дугуржулга-чөпшээрежилге кылыр өске-даа дужуметсиг чоруктарга чөптүү-биле хөөн чок боор турарлар. Амгы үеде дужуметсиг чорук-биле эң шыңгыы болгаш эптеш чок демиселди эгелээн бис.

Четпестер-биле демиселге биске практиктиг чедишкиннер кончуг улуг ужур-дузалыг болуп турар. Удурланып чөпшээрешпезиниң эң чидиг сөстеринге бодаарга, ол кончуг үнелиг. Эде тургустунуушкунуң чедишкин бүрүзү, ол чаа чүүлдүң өзүм бүрүзү биске кончуг үнелиг. Бо туруштан алырга маңаа ажык-чарлыг чоруктуң ам тургустуна берген байдалы кончуг ажыктыг боор турар. Боттуг эвес чүүлдерге удур демиселге ажык-чарлыг чорук бистиң идегелдиг дузалакчывыс. Эки дуржулганы деткииринге, пропагандалаарынга, нептередиринге ол кончуг ажыктыг.

Шүгүмчүлелдиң чепсээн канчап-даа дужуруп болбас. Харын-даа ону улам сайзыраңгайжыдып, улам чидидер херек. Шүгүмчүлеп билири болгаш шүгүмчүлелди шын хүлээп алыры — демократияның байдалында социализмниң политиктиг культуразының, кижилерниң харылзааларының культуразының эргежок чугула кезээ. Шүгүмчүлээр эрге саналга удурланмас, бодунуң саналоналы дээш туржур эргеден чарылбас. Шак ындыг деп эргелиг харылзаалар чокка, шүгүмчүлеп-даа турар база шүгүмчүлеткип-даа турар кижилерниң аразынга ёзулуг демократия турбас болу бээр.

Чаартылга дээш демисел бистиң ниитилеливиске чеже-мейниң-даа шыңгыы чоруп турар болза, ол арыг, чаагай эш хуузунуң байдалында эртип турар. Үндезин эрге-ажыктарының ниитизи-биле, бистиң Төрээн чуртувустуң чечектелиишкининче чүткүлдүү-биле, социализмниң тургузукчу күчүзүн долу илередири-биле бүгү совет кижилер чаңгыс эптиг. Октябрьның 70 чылы-биле холбаштыр СЭКП ТК-ның Кыйгырыын бөгүн совет кижилер деткивишаан, бүгү-ле айыткан чүүлдерни күүседир социалистиг революцияның улуг херээн, Ленинниң өлүм чок херээн төлептиг уламчылаар дээш олар боттарының угаан-сарыылын, боттарының күзел-соруун болгаш энергиязын каттыштырып турар.

Делегей харылзааларын эде тургузары—үениң эргежок чугула негелдези

Эштер! Ленинизм амгы үе-чалада делегей амыдыралын бистиң билип турарывыстың теоретиктиг үндезини турган болгаш болуп артып-даа турар. Ленин дайынның болгаш тайбыңның айтырыгларынга үзел-бодалдарының эртемге үндезилеттинген системазын тургускан, янзы-бүрү социал тургузуглуг күрүнелерниң тайбың догуннаашкынының концепциязын чогаадып кылган. Бистиң даштыкы политикавыстың ленинчи принциптери төөгүлүг практика-биле шыңгыы шылгалданы эрткен. Делегей харылзааларын үндезини-биле эде тургузар дээш Совет күрүнениң чорудуп турар демиселинге олар ам дээштиг бараан боор турар. Бис бо демиселге бөгүнгү делегейниң — чөрүлдээлер болгаш маргылдаалар көвүдээн, ынчалза-даа бүдүн, бот-бодунга холбаалыг делегейниң боттуг чүүлдерин илередип турар чаа политиктиг бодалды удуртулга болдуруп турар бис.

Тайбың дугайында ленинчи декретти партияның XXVII съездизиниң идип үндүргени делегейниң айыыл чок чоруунуң бүгүдени хаара туткан системазының үндезиннеринден барык чеди он чылдар аңгылап турар. Ынчалза-даа бо документилер боттарының утказының болгаш угаазылалының талазы-биле кайы хире төрелдешкек-тир! Оларның кайызында-даа дайын айыылындан болгаш ооң уржуктарындан кижи төрелгетенниң хостаарының чалбыыштыг идеязы сиңниккен, кайызында-даа кижиниң дээди эргезин — чурттаар эргезин, улустарның тайбың хөгжүүр эргезин бадыткап турар.

Быжыг тайбыңны хандырары Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң даштыкы политиктиг ажыл-чорудулгазының дээди сорулгазы социалистиг ниитилелдиң алыс бүдүжүнден үнген быжыг тайбыңны хандырары боор келген болгаш боор артар. В. И. Ленинниң демдеглеп чорааны ышкаш, «дайыннарның доостуру, улустар аразынга тайбың, үптээшкиннерни болгаш күчүлелдерни соксадыры — чогум-на харын бистиң идеалдарывыс»... Ында коммунистиг идеологияның гуманизми, сагыш-сеткил талазы-биле ооң үнелиг чүүлдери сиңниккен. Ядро-космиктиг чүс чылдың боттуг чүүлдери бо идеалга шынар талазы-биле чаа ужур-утканы берип турар. Делегей амыдыралының кандыг-даа талазынга — шериг, политиктиг, экономиктиг болгаш гуманитарлыг-даа талаларга дайыннар чок, күчүлел кыжаныышкыны чок тайбың чурттаары сорулга апар чыдар.

Амгы чүс чылда айыыл чок чорукту ядролуг коргуушкун-биле, азы күш дөгээр политиканың өске-даа янзы-бүрү хевирлери-биле тургузуп болбас деп чүүлден делегейни бистиң чаа философчу ёзу-биле көрүп турарывыс үндезилеттинип турар. Ындыг политика бодун бодуу узуткаарының доктаамал айыылын кижи төрелгетенге чыгаар, келир үеге ооң иделгелдерин казыыр. Ынчангаш амгы үеде ядролуг халаптың айыылынга удур, боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадыр болгаш боо-чепсекти дүжүрер дээш демисежиринден өске ындыг чугула сорулга чок.

1986 чылдың эгезинде СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң идип үндүргени бо чүс чылдың төнчүзүнге чедир массалыг узуткаашкынның чепсээн долузу-биле узуткаарының бүгү чүүлдерни хаара туткан программазы амгы үениң бо сорулгазынга дүгжүп турар. Бодунуң хемчээлиниң болгаш ужур-дузазының талазы-биле төөгүлүг бо программа Рейкьявикке совет-американ ужуражышкынга ССРЭ-ниң саналдарында улам ыңай хөгжээн. Аңаа ядролуг чепсектен хостуг тайбыңның принципиалдыг аргазын эң-не баштай көргүскен. Ынчалза-даа практиктиг хемчеглерже шилчииринин бо аргазын американ администрация боогдаан деп чүве билдингир болгай.

Европада ортумак ыраакшылдың совет болгаш американ ракеталарын узуткаар дугайында аңгы дугуржулганы соңгаарладыышкын чокка чарар дугайында совет инициатива кайызынга-даа таарыжыр дугуржулгаже орукту база катап ажыткан. Бистер доңнаашкынны чежери-биле Европада бистиң ындыг чергелиг ракеталарывысты кыска хуусаада долузу-биле узуткаар дээш оперативтиг-тактиктиг сорулгалыг ракеталар талазы-биле хары угда дугуржуп алырын саналдап турар бис. Ынчалзажа бо дээрге АКШ-тың талазындан чедир чепсегленилерин болдурбас дээни ол болгай. Дайын шөлүнге ажыглаар тактиктиг ракеталарны узуткаарынга база белен бис.

Совет Эвилели химиктиг чепсекти бүдүрерин соксаткаш, ындыг чепсекти долузу-биле база чер болганга хоруур болгаш ооң курлавырларын узуткаар дугайында чугаалажыышкыннарны дүрген доозар талазы-биле ажылды чорудуп турар.

Европага чепсектиг күштерни болгаш аңаа-даа боо-чепсекти кызырар дугайында саналывыс күштүг боор артар. ССРЭ Варшава Керээзиниң киржикчизи өске-даа чурттар-биле кады боо-чепсекти дүжүрер талазы-биле келир үеде болур дугуржулгаларга контрольдуң шыңгыы болгаш ажыктыг системазын чер-черге инспекцияларны киирбишаан, көрген турары дээш туржуп турар.

Рейкьявик «пакетинден» ортумак ыраакшылдың ракеталарының дугайында айтырыгны аңгылааш, совет удуртулга стратегтиг боо-чепсекти боттуу-биле кызырар, а ооң соонда узуткаар дугайында дугуржулганы чедип алырынче мурнундагы хевээр бирги чергениң кичээнгейин салып турар ол чүүл ракетага удур камгалал талазы-биле керээни ыяап-ла сагыыры-биле чарылбас холбаалыг болур ужурлуг.

Совет инициативалар чаңгыс талалыг ажыкты алырынче угланган деп бисти кым-даа буруудадыр эргези чок. Барыын талада бистиң партнёрларывыстың дүрүм ёзугаар эрге-ажыктарын кичээнгейге ап турар бис, чүге дизе,—эрге-ажыктарның балансызы чокта — бурунгаар базым-даа кылдынмас, быжыг дугуржулгалар-даа болбас. Ынчангаш бистер бодувустуң ээлчээвисте бот-бодунга ажыктыг чорукту калбартыр бодалдыг бис.

Бистиң чуртувустуң, бистиң эвилелчилеривистиң айыыл чок чоруу быжыг турзун дээш, Совет Эвилели кажан-даа дүжүп бербес. Бистер кижи төрелгетенниң салым-чолун согуушкунга таварыштыра бээр ындыг базымнарны кажан-даа кылбас бис.

Ам дээрезинде делегейде дайын айыылы бар боор турар чүве болганда, бистиң алдарлыг Чепсектиг Күштеривисти моон-даа соңгаар быжыглаар бис. Коммунистиг партия болгаш Совет күрүне «Бистиң чуртувустуң социалистиг дем каттыжылгазының камгалал күчүзүн чогуур деңнелге тургузары-биле эргежок чугула бүгү чүүлдерни кылыр. Империализмниң шериг талазы-биле артык күштүг болурун кажан-даа, кандыг-даа таварылгада болдурбас бис» деп СЭКП Төп Комитеди совет улуска бодунуң Кыйгырыында бүгү харысалгалыы-биле онзалап демдеглеп турар.

Бистиң даштыкы политикавыстың чаа политиктиг бодалын, динамиказын болгаш ажык чоруун, кижи төрелгетенниң дириг артарының эрге-ажыынга дүүштүр эң чугула айтырыгларны шиитпирлээринге дилээшкиннерин делегейде улам хөйү-биле билип ап турар апарган. Даштыкының хөй-ниитизиниң эң калбак бөлүктери, ооң иштинде социализмден үзели ырак бөлүктер безин Совет Эвилелиниң делегей байдалын экижидеринче угланыышкыны-биле совет ниитилелдиң амыдыралының бүгү талаларын эде тургузар, ону демократчыдар, ажык-чарлыг болдурар угланыышкынның аразында харылзааны билип турар апарган. Бистиң политиктиг удурланыкчыларывыска «социалистиг хааглыг ниитилел дугайында», «социализмниң экспансиязы чүткүлүнүң дугайында» демагогтуг бодалдар үндүрери улам берге деп бар чыдар.

Амгы чүс чылдың боттуг байдалдары бүгү күрүнелерни кады чурттаарынга, боттарының айыыл чок чоруктарын бир демниг шиитпирлээринге өөренип алырының чугулазынче чыгап келген. Ындыг байдалдарда Совет Эвилели делегей херектеринге бүзүрежилгениң быжыглаарынга бүгү талалыг дузалажыр. Бо херекке бурунгаарлаашкынны боттарынга үлегерни көргүзүп тургаш чедип алыры белен. Бистер аңаа чүгле белен эвес, а харын бүзүрелдиг болгаш идепкейлиг хөделип турарывысты делегей көрүп турар.

Коммунистиг идеалдарның тиилелгезинге ханызы-биле бүзүрээр бис. Социализмни албадал-биле тургузарынче чүткүл бистиң үзел-бодалдарывыска чүүлдешпес. Эрткен чеден чылдарның дургузунда социализм делегейде боттуг чүүл апарган, ол дээрге — ниитилелдиң боттуг дүрүмнериниң боттаныышкынының түңнели-дир. Идеологтуг чөрүлдээлерни төөгү шиитпирлезин, улустар социал болгаш политиктиг хөгжүлдезиниң оруун боттары шилип алзын дээш туржуп турар бис.

Тайбыңның болгаш социал депшилгениң салым-чолу социализмниң делегей системазының хөгжүлдези-биле, Совет Эвилелиниң акы-дунма чурттар-биле бүгү талалыг кады ажылдажылгазы-биле, бистиң чаңгыс эвивис болгаш сырый каттыжыышкынывыс-биле эң сырый тудуш харылзаалыг. Социалистиг күрүнелерниң кады хөделиишкининиң ханыладырын СЭКП делегей ажыл-чорудулгазынга бодунуң чиңгине угланыышкыны кылдыр санап турар. Бистиң иштики болгаш даштыкы политикавыста бүгү чаа чүүлдер социализмниң бүгү чурттарының, бөмбүрзектиң бүгү демократтыг күштериниң, бүгү кижи төрелгетенниң эрге-ажыынга долу дүүшкен турарынче чүткүп турар бис.

Эштер! Делегейни чаа ёзу-биле көөрү, ооң хөй янзылыы, чөрүлдээлери-биле кады ооң ниити чүүлдерин медереп көөрү даштыкы экономиктиг харылзааларга бистиң туружувусту тодарадып турар.

Амгы делегейниң экономиказы хөй талалыг. Бүдүрүлгениң социалистиг болгаш капиталистиг аргалары, хөй укладтыг ажыл-агыйлыг хөгжүп орар күрүнелер, ядыы-түреңги амыдырал болгаш бай-шыырак чорук, үе-шагдан бээр хожудап калган чорук болгаш техниктиг депшилге — бистиң үениң боттуг чүүлү ындыг.

Империалистиг күштерниң диктадынга удур чидиг демисел, чөптүг болгаш демократтыг чаа экономиктиг ёзу-чурум дээш, дискриминацияның кандыг-даа оралдажыышкыннарындан, экономиктиг харылзааларга политиктиг ыйыдыышкын кылырындан шиитпирлиг ойталаары дээш демисел делегей ажыл-агыйында боор турар.

Ынчалзажок өске чүүл база тодаргай илергейлеттинип турар — бүгү чөрүлдээлер болгаш антагонизмнер бар-даа болза, делегей ниитилелинде күрүнелерниң ажыл-агый талазы-биле бот-боттарындан хамаарылгалыы күштелип турар. Эртем ажылдап кылыышкыннарының интенсивтиг солчулгалары чокка, делегей кады ажылдажылгазының хөй янзылыг хевирлери чокка улуг-даа, бичии-даа, чаңгыс-даа чурт эртем-техниктиг революцияның бүгү бедиктеринче үнүп шыдавас.

Эде тургустунуушкунче угланыышкынны чоруткаш, СЭКП күш-ажылдың делегей хуваалдазынга бистиң киржилгевисти улам долу калбартырын күзеп турар. Чүнү-даа мурнунда бистиң даштыкы экономиктиг харылзааларывыстың үндезини болур болгаш боор артар-даа Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелинге кады ажылдажылга дугайында чугаа болуп турар.

Дүргедээшкинниң иштики айтырыгларының социалистиг экономиктиг интеграцияның динамизми-биле тудуш харылзаалыг боор турарын көрүп турар бис. Сөөлгү чылдарда ында шиитпирлеттинмээн айтырыглар көвүдеп, бурунгаар чылыышкын чок байдал тургустунуп келген болгаш кады ажылдажылганың чаа хевирлери чогуур-биле нептеревейн турар. Ажыл-агыйжы харылзааларны ханыладырының үндезин айтырыгларын, ЭДЧ-ниң ажыл-чорудулгазын сайзыраңгайжыдарын эрткен чылдың ноябрьда Москвага болуп эрткен социалистиг чурттарның акы-дунма партияларының удуртукчуларының ажылчын ужуражыышкынынга сайгарып чугаалашкан. Бистиң кады ажылдажылгавыска комплекстиг байдалды өскертири, ооң хевирлерин болгаш методтарын шиитпирлиг чаартырының чугулазының дугайында бир эп-сеткилдиг түңнел аңаа кылдынган. Амгы үеде интеграция механизминиң бүгү талаларын хаара туткан угланыышкыннар талазы-биле ындыг ажыл калбарган.

Бо херекке ЭДЧ кежигүнү чурттарның эртем-техниктиг депшилгезиниң комплекстиг программазы улуг рольду ойнаар ужурлуг. Киржикчи чурттарның ажыл-агыйынга, күш-ажылдың социалистиг делегей хуваалдазынга ону боттандырар чоруктуң түңнелинде, болур структура чаартылгаларының ханызының талазы-биле ол программага деңнежир чүве чок болуп турар. Ооң эчис сорулгазы — эртем-техниктиг депшилгениң кол-кол угланыышкыннарынга эң-не бедик деңнелди чедип алыры. Эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннери шериг талазы-биле ажылдап кылыышкыннардан чарылбас болуп турар дээр янзылыг СКИ-ниң талалакчыларының бадыткаашкынын ук программа бодунуң бүгү утка-шынары-биле ойтур шаап турар. Социализм өске орукту — чепсеглениишкиннерни эндере бүдүрер чорук-биле, ону космосче шилчидери-биле холбашпаан, тайбың орукту айтып турар.

Хөгжүп эгелеп турар чурттар-биле, хамыктың мурнунда социалистиг уг-шиглиг күрүнелер-биле бистиң харылзааларывыс деӊ эргелиг кады ажылдажылганың баазазынга быжыгып турар. Совет Эвилели мооң мурнундаагызы ышкаш, хосталга болгаш депшилге дээш, национал хамаарышпас чорук дээш демисежип турар улустарның талазында. Бистер оларның-биле кады чаа экономиктиг ёзу-чурум дээш, делегей үптээшкининиң болгаш кызып-кыяр чоруктуң кандыг-даа хевирлеринге удур туржуп турар бис.

Бистер—капиталистиг чурттар-биле ажыктыг экономиктиг кады ажылдажылга дээш туржуп турар бис. Оларның хөй-хөйү-биле бисте быжыг турушту болгаш бот-бодунга ажыктыг ажыл-херекчи харылзаалар тургустунган. Бистиң даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулгавыстың эде тургустунуушкуну ындыг кады ажылдажылганың улам ыңай хөгжүлдезиниң чаа болдунар аргаларын ажыдып турар. Чаңчыл болган садыг харылзааларын калбартыры-биле чергелештир, бистер экономиктиг харылзааларның чаа хевирлерин — калбак бүдүрүлге кооперациязын, каттышкан бүдүрүлгелерни тургузарын, эртем-техниктиг депшилге талазынга бот-бодунга идиглиг болурун идепкейлиг ажыглап турар бис. Ол чорук алызында барып ажыктыг херек болбушаан, Барыын чүктүң хөреңгитен бөлүктериниң дыка сонуургалын болдуруп турар. Ынчаарга бир эвес бистиң ниитилел амыдыралывыстың принципиалдыг айтырыгларының талазы-биле биске илергей-ле политиктиг күткүүшкүн кылыр сорулгалыг өжегээр кылган шаптыктаашкыннар эвес болза, ол чорудулга дыка дүрген апаар ийик.

Капиталистиг делегей-биле экономиктиг харылзааларны чүгле бот-бодунуң аайынга киржир болгаш деӊ эргелиг болур чоруктуң принциптеринге тургузуп болур. Ол болза ийи талазында шимчээшкинниг орук-тур. Капиталистиг чурттар-биле бистиң экономиктиг харылзааларывыска политиктиг күткүг кылыр кандыг-даа оралдажыышкыннар ужур-утка чок болгаш ынаныш чок чүүл болур. Бистиң чуртувус бодунуң принциптерин, бодунуң чаалап алыышкыннарын кажан-даа садыглавас! Деӊ эргелиг, кайы-кайызынга ажыктыг кады ажылдажылгага бистер кезээде ажык бис, ону депшилгениң болгаш делегей байдалын чогумчударының чугула фактору кылдыр көрүп турар бис.

Кижи төрелгетен турар бе азы турбас бе деп ындыг айтырыгга делегей таваржып турар амгы үениң байдалдарында кижилерниң улам-на хөй-хөй массалары дайын айыылынга удур, тайбыңны камгалаары дээш демиселге хаара туттунуп турар. Ол демиселдиң бирги одуруунда кезээде коммунистер, депшилгениң өске-даа күштери чоруп турар.

СЭКП — делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң чарылбас кезээ. Өске коммунистиг партиялар-биле ооң эп-сеткил каттыштырыышкыны өскерлиш чок. Ол-бо айтырыгларның талазы-биле үзел-бодалдарда ылгалдыг чүүлдерден хамаарылга чокка янзы-бүрү чурттарның коммунистериниң аразынга деӊ эргелиг, калбак болгаш идепкейлиг харылзаалар дээш, делегей хөгжүлдезинге делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң ролюн бедидери дээш туржуп турар бис. Бүгү шимчээшкинниң ниити херээнге бодунуң кол салыышкынын совет коммунистер дарлакчы тургузугнуң херек кырында боттуг солукчузу болур социализмниң үлегер-чижээниң күжүн улгаттырарындан көрүп турар. Революстуг эде тургустунуушкуннуң оруу-биле үре-түңнелдиг бурунгаарлаары — ол дээрге бөгүн бистиң кол национал-даа, интернационалчы-даа хүлээлгевис.

* * *

Эштер! Ажылчын аңгының партиязының мурнунга амыдырал кандыг-даа сорулганы идип үндүрүп кээрге, Владимир Ильич Ленин ону шиитпирлээрин кезээде социализмниң үндезин эчис сорулгалары дээш демисел-биле чарылбас холбаалыг кылдыр тургузуп турган.

Эде тургустунуушкун —ол дээрге бүгү-ле чаа чүүлдүң: чаа идеяларның, бодалдарның, бүдүрүүшкүннерниң бодараашкыны-дыр. Ол бистиң демиселивисти чаа бедик утка-биле доллурган, бодунуң төөгүлүг хүлээлгезинге, төлептиг эчис сорулганы чонга берген. ССРЭ-де эгелээн чаартылгаларның чедиишкиннеринден чурттуң келир үези хамааржыр, социализмниң, бүгү делегей цивилизациязының салым-хуузу хамааржыр дээрзин совет кижилер билип турар. Бистиң партиявыска, бистиң чонувуска бөгүн онаажып турар харысалганы тодарадып турар чүве ол-дур.

Бистиң лозуңувус: хөделир! Бөгүнгү эки амыдырал дээш база эде тургустунуушкуннуң түңнел эчис сорулгазы — ниитилелдиң ханы чаартылгазын чедип алыр дээш хөделир.

Ол харысалганы медереп билип чурттаары болгаш хөделири — коммунист бүрүзүнүң партийжи хүлээлгези, совет кижи бүрүзүнүң патриотчу, сеткил-бодуш хүлээлгези. Бистиң тургузуувустуң канчаар-даа аажок улуг тургузукчу болдунар аргаларын болгаш артык күштерин бүрүнү-биле ажыдары— Совет чуртуң чурттап эрттирип турары төөгүнүң улуг үе-чадазының алыс утказы ол.

Бистиң киргенивис революстуг чаартылгаларның оруу—кара чаңгыс шын орук. Миллион-миллион кижилерниң тура-соруу болгаш күш-ажылы бистиң Төрээн чуртувусту экономиктиг, социал болгаш угаан-бодал депшилгезиниң шынар талазы-биле чаа чадазынче көдүрүп үндүрер. Социализмниң бүгү өндүр чаагайының болгаш кижизиг төлептиниң, өндүр улуунуң база хаара тыртыкчы күштүгүнүң бодараашкыны-биле күчүлүг күрүне ындыр ол бодун делегейге көргүзер.

Эде тургустунуушкун Ленинниң мерген угааны-биле, тиилээриниң ленинчи эртеми-биле сорук киирткинген. Ынчангаш ол тиилээр-даа!

(Илеткелди улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыннары чаңгыс удаа эвес болуп турган).

Арага ишпес чорук—амыдыралдың негелдези

ДЕМИСЕЛДИ УЛАМ КҮШТЕЛДИРЕР

Тыва АССР-ниң хоойлу-дүрүм камгалаар органының удуртукчуларының дүүштүрүлге чөвүлелиниң үнүүшкүннүг хуралы бо-ла болгулай бээр. Бо чылдың март айда ук чөвүлел Чадаана хоорайга ындыг хурал чыылдырган. Аңаа арагалаашкынга болгаш алкоголизмге база районда араганы боттары кылыр чоруктар-биле демиселди канчаар чорудуп турарының дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Ол айтырыгның сайгарылгазынга СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң ийиги секретары Д. Н. Ховалыг, улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң даргазы Д. С. Куулар, хоорай, суур Советтерниң күүскомнарының даргалары, суд, прокуратура база милиция ажылдакчылары киришкен. Сайгарылганың түңнелинде партия, совет хоойлу-дүрүм органнарының, күш-ажылчы болгаш хөй-ниити организацияларының, арага ишпес чорук дээш демисел ниитилелиниң чөвүлелдери арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур элээн практиктиг хемчеглерни алгылаанын демдеглээн.

Ынчалзажок ол талазы-биле демисел ам-даа кошкак. Чамдык чорудуп турар хемчеглер дыка эреңгей. Үндүрген шиитпирниң контролю сула. Моон уламындан чедиишкинниң түңнели сагышка четпейн баар. Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел чорудар талазы-биле район комиссиязы арагалаашкынга база арага аймаан боду кылыр чоруктарга удур демиселге күрүне ажыл-агый органнары болгаш хөй-ниити организациялары ажылын таарыштыр тургузуп шыдавайн, ол талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылбайн база боттандырбайн турар. Күш-ажылчы коллективтерниң, хоорай болгаш кожээ Советтерниң арагалаашкынга удур демисел чорудар комиссиялары ол талазы-биле боттарының эргелерин долу ажыглавайн, активчи чоруун көргүспейн келген. Хоорай комиссиязы эрткен чылын көңгүс ажылдаваан.

Эрткен чылдың январьда элээн каш черлерге хыналдаларны чоруткулаан. Ооң түңнелин улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң хуралынга сайгарып чугаалашкан. Ыланӊыя АТБ, № 463 КМК, райүлетпүр комбинадының, лесхоз, райпо коллективтериниң комиссияларының ажылын дыка четпес деп көрген. Ол четпестерни доп-дораан эдерин база ажылын экижидерин күүском оларга дааскан. Ынчалзажок бо чылдың эгезинде чоруткан хыналдадан алгаш көөрге, үлетпүр комбинадында, райпода комиссиялар мурнуку четпестеринден кандыг-даа түңнел үндүрбээн болган. Чамдык күш-ажылчы коллективтерде күш-ажылдың сагылга-чурум болгаш корум-чурум быжыглаар, арагачылар болгаш прогульщиктер-биле демисел чорудар чорук тар чогуур деңнелде эвес.

№ 1 АКМК-да Н. И. Носовтуң удуртканы коллективтен эрткен чылын чидирген ажыл үези 1944 кижи-хүнү болган. Оларның иштинде 933 кижи прогул кылган, 67 кижи эзириктер сергедир черже кирген. Бо чоруктарны коллективке эчизинге чедир сайгарып шыдаваан. Ол ышкаш Хайыракан, Шеми, Хөндергей ортумак школаларының башкыларының иштинден арагалаан кижилерге чидиг болгаш принципиалдыг хемчег көргүспээн фактылар бар болуп турар.

Хоойлу-дүрүм камгалаар органнарның ажылдакчылары боттарының ажыл-ижин ам-даа эде тургуспайн турар. Олар чүгле эзириктер сөөртүрү болгаш оларга хемчег хүлээдири-биле кызыгаарланмышаан. Албан черлериниң болгаш бүдүрүлгелериниң удуртукчуларынче ол талазы-биле медээлер дамчыдары-биле өйлежип орарлар. Арагалаашкынның чылдагаанын үндезини-биле тодарадыр, кижилер-биле тус-туста ажылдаар чорукче кичээнгей салбайн турар. Күш-ажылчы коллективтер, улус депутаттарының Советтери-биле харылзаалыг, кады ажылдаарын чедип албаан. Күш-ажылчы коллективтерге чоруткан хыналдаларның түңнелин илеткээрде, суд, прокуратура база шагдаа ажылдакчыларының төлээлериниң киржилгези-биле хурал эрттирериниң хевирин ажыглаары черле чугула. Шак ындыг аргаларны чогаадыкчы ажыглаваанының хараазындан — чоруткан хемчеглер үре-түңнел чок болу бээриниң чылдагааны ында. Бүдүрүлгелерниң болгаш албан черлериниң удуртукчулары коллектив ортузунга кижизидилге ажылын чогуур деңнелге чорутпааны дээш арагалаашкынга удур демиселди кошкатканы дээш харыысалгага албайн келгени черле таарымча чок. Ынчангаш районда хоойлу-дүрүм камгалаар органның ажылын дүүштүрүлге чөвүлели чогуур деңнелде эвес деп санааш, арагалаашкынга болгаш араганы боттары кылыр чорукка удур демиселди моон соңгаар херек кырынга ажыл-ишке боттандырарының хемчеглерин алырын оларга дааскан. Арагалаашкын-биле демиселдиң районда чогуур деңнелде эвезиниң талазы-биле медээни партия райкомунга болгаш улус депутаттарының район Совединиң күүскомунга дыңнаткан. Үстүнде айыткан четпестерни эдериниң ажылын дүүштүрүлге чөвүлели контрольга алган.

Э. ГЕРМАНОВА,
Тыва АССР-ниң прокурорунуң улуг дузалакчызы.

Башкылар съездизиниң соонда бодал

НАЙЫРАЛДЫ УЛАМ БЫЖЫГЛААР

Башкыларның үшкү республика съездизи болгандан бээр ай чоокшулап турар. Ук съездиниң хүлээп алган шиитпирлерин болгаш салган сорулгаларын делегаттар амыдыралда боттандырып эгелей берген. Өөредилге-кижизидилге ажылын экижидеринге, черле аныяк салгалды коммунизмниң ёзулуг тургузукчузу кылдыр хевирлээринге—дүргедээшкинге болгаш эде тургустуунуушкунга ол кончуг чугула.

Башкыларның бирги область съездизинге база делегат болуп кирипкен, санал бээин берген болгаш, бо ийи съездиниң аразында болган өскерлиишкиннерни илеткелдерден-даа, саналдардан-даа аажок сонуургадым: өөрүнчүг-даа, хараадаанчыы-даа бар-дыр.

Барык-ла школа бүрүзү, харын-даа класс бүрүзү, ылаңгыя пионерлер өске республикаларда болгаш школаларда эш-өөрү-биле чагаалажып турар. Найырал кежээлери, найыралга тураскааткан пионер чыыштары, концерттер бо-ла болгулаар, ооң ындыг болуру чөп. Ынчалзада школаларда интернационалчы кижизидилге ажылының нургулайы чүгле ооң-биле кызыгаарланып турар. Чагаа-биле харылзажыры эки болбайн аан, ынчалзажок өске национальностарның төлээлери-биле ужуражылгалар кылыры — оон артык. Аңгы-аңгы национальностарның ажы-төлү кады ойнап, өөренип, шефтерге ажылдап, кады агаарлап, походтап-даа болур. Тураскаалдыг черлерже, бүдүрүлге болгаш өске-даа организацияларже экскурсиялар база ажыктыг. Бо ажылдар бистиң республикада чогуур иелгеге четпес. Чамдык школаларда өске нациялар-биле харылзаа болгаш кады ажылдыка кошкак. Ооң кол чылдагааны — кедээ черлерде өске национальностарның төлээлекчилериниң эвээжээни. Ам ол байдалды эдери чугула.

Мээң бичии үем болгаш куш-ажылчы базымнарымның баштайгы чылдары Тыва өске күрүне турда эгелээн. Ынчан Улуг Октябрьның тиилелгезиниң ачызында чаартылгалар көстүп келген-даа болза, кайы хире түреңги, хожудап калган чорааныывыс ам-даа уттундурбас. Паспорт безин чок чордувус. Тыва Арат республиканың Совет Эвилелинге каттышканы бистиң хөгжүлдевиске чаа оруктту ажыткан. Улуг орус улустуң ачызын дораан-на көрүп эгелээн бис. Олар биске дуза чедирер, бистиң амыдыралывысты экижидер, чуртувусту хөгжүдер дээш амыр-дыжындаа, амыдыралдың бергезиндаа бодаваааннар. Ынчан биске чиир орта аъш-чем безин турган эвес. Бежен чылдарның эгезинге чедир хлеб районнар төптеринге ховар көстүр, ону карточка ёзугаар садар турду. Амгы совхозтар төптеринге бажыңнар турбаан, көргүзүг материалдары туржук, карандаш биле кыдыраап тывылбас. А орус башкылар сөс билбес чоннуң аразынга ол бүгүнү шыдажып эрткен. Олар чүгле башкылап эвес, а чоннуң арыг-силиг болурунга, шала чуурунга, хлеб быжырарынга, ногаа тарыырынга өөредип турганнар.

Мен 1939 чылда башкылап эгелээн мен. Чээрби чыл башкылап турумда, башкыларның бирги область съездизи болган, аңаа орус, хакас, татар болгаш өске-даа национальностарның башкылары делегат болуп келген. Мен ынчан Эрзин районнуң Бай-Даг школазының директору турдум. Орус дыл болгаш литература башкылары Н. В. Васильева, Ф. В. Бышева, А. Б. Азилова, математика башкызы А. И. Кузеро, география башкызы Ш. Ш. Гибатова, күш-культура башкызы З. А. Лукьянова болгаш оон-даа өске башкыларның кызымак ажылдап турганын утпаан мен. Олардан ам РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы Т. И. Белова Новосибирскиде база РСФСР-ниң алдарлыг башкызы А. И. Хорошилова Бии-Хемниң Тарлагда башкылап ажылдап чоруур.

1959 чылдың декабрь 15-те үнген «Шын» солунда башкыларның бирги область съездизинге тураскааткан бөлүк материалдар бар. Оларның аразынга И. Ф. Моляновтуң чуруун парлааш, мынча деп бижээн: «Эрзинниң Нарын школазынга үш чыл башкылаан соонда, И. Ф. Молянов мергежилдиин, ажыл-ишчизин болгаш хөйнитичи чоруун көргүзүп, өөреникчилерниң болгаш аданелерниң хүндүткелин чаалап алган болгаш школаның директору апарган. Чаа школа база туттурган. Өөреникчилер колхозка 2592 күш-хүнүн ажылдап берген. Ол боду кедээ Совет депутадынга үш удаа соңгуттурган, аңаа Коммунистиг партияның кежигүнүнге кирген». Амгы үеде Тыва АССР-ниң алдарлыг башкызы И. Ф. Молянов республиканың Өртектер талазы-биле күрүне комитединиң даргазы болуп ажылдап чоруур. Мындыг байдалдыг чижектерни биске дуза чедирип келген башкыларның аразындан хөйнү чугаалап болур.

Орлов областың медико-педагогика училищезин дооскаш, Эрзинге ажылдап турган Мария Красова ам РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы М. И. Чараш-оол (Кызылда) болган. Муром хоорайның (тыва эки турачылар аңаа белеткел эрткен) башкы институдун дооскан Римма Бышева Улуг-Хемниң Ак-Талда 1952 чылдан бээр кайнаар-даа барбайн башкылап турар Р. В. Мөге ол. Ындыг чижектерни район туржук школа бүрүзүнден киирип болур. Бистиң амгы кадрларывыс—партия, советтер болгаш ажылгыйг органнарының ажылдакчылары, алдар-аттыг болгаш орден-хаайзалыг мурнакчылар, бөдүүн ажылчыннар — ынчангы башкыларның кижизиткен өөреникчилери. Оларның барык шуптузу ол башкыларынга четтиргенин илередип чоруур.

Мен Самагалдай школазын директорлап турумда, 47 башкының 21-и өске национальностарның төлээлери турду. Ам 872 өөреникчилиг ол школаның 56 башкызының чаңгыс-даа орус эвес. Ооң уламындан ол школаның өөреникчилери орус дылды багай билир, оларның өөредилге черлеринче кирип шыдавайн турар чылдагааны база ол. Каш чыл мурнунда Челябинскиниң юридиктиг техникумунче кирер дээш, республиканың школаларындан кончуг эки аттестаттыг 14 кижи слогтап эдаан диктант бижээн. Оларның чүгле чаңгызы «үштү» дөңгээн, өскезиниң бижээни чаржынчыг. Дыл эки билбес кижилер шылгалданы борастап алыр-даа болза, өөредилге черинге кедилиг өөренири, ону чедиишкинниг доозары берге. Өөредилгезин ара каар азы кошкак билиглиг болур таварылгалар оон үнер. Чамдык дипломнуг кадрларның сула ажылдап чорууру база школадан үндезилеттинген. «Кижи болуру — чажындан, аът болуру — кулунундан» деп үлегер домактың үнези мында сиңниккен.

СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин СЭКП обкомунуң чоокта чаа эрткен пленумунга мынча деп чугаалаан: «Республиканың мурнуу болгаш барык районнарынче орус болгаш өске-даа национальностарның төлээлери башкыларны, эмчилерни болгаш өске-даа специалистерни арбыдалыр чорудар ужурлуг бис. Школаларга болгаш өөредилге черлеринге орус дыл башкылаарының шынарын экижидеринче кичээнгей салыр херек. Бөлгүмнерни, курстарны, улусчу университеттерни организастап турташ, орус дылды чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле улуг улуска өөредирин калбартыры чугула». Мен аңаа бүрүн катчыр мен. Орус дыл чүгле билиг бээриниң эвес, найыралдың база дылы. Ону билир кижи кая-даа торулбас.

Н. КҮНЧҮН,
хоочун башкы, улус өөредилгезиниң тергиини.

Россияның театр ажылдакчыларының эвилелиниң Тыва салбырының баштаар чериниң даалгазы-биле Таңды районнуң ажыл-агыйларынга бот-тывынгыр уран чүүл коллективтеринге арга-сүме кадары-биле сургакчылап чораан мен. Тараалаң Таңдының хову-шөлдеринде час дүшкен, ында-мында хар хөөлбектелген болду. Удавас хову ажылдары эгелээр дээн бодал мени сорук киирип, кедээ ишчилерге бараан болур культура ажылдакчыларынга боттуг дузаны чедирер дээн күзел улам кып тыккан.

Бодумнуң кылыр ужурлуг ажылымны доозуптарымга, райкүүскомнуң культура килдизи кедээниң ишчилери-биле артисти ужураштырар деп санал үндүрген. Аңаа чөпшээрешкеш, чаңгыс чер чурттугларымның ажыл-амыдыралы-биле таныжып чорупкан мен. Шак ынчаар С. К. Тока аттыг совхозтуң Кулузун сүт-бараан фермазынга, Чал-Кежиг суурга, «Коммунизмниң херели» совхозтуң төвүнге, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң Кара-Булуң СБФ-те, «Сосновка» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының Хадын-Аксы СБФ-те болгаш ниитизи-биле 7 черге ужуражылганы эрттирген мен.

Ол ужуражылгаларның үезинде кедээниң ишчилеринге республика театрының 50 ажыг чыл дургузунда хөгжүп

ЧӨПТҮГ ХОМУДАЛ

келгенин, амгы аныяк артистерниң чогаадыкчы уран талантызын кысказы-биле таныштырарын оралдашкан мен. Мээң чугаамны чыылганнар сонуургал-биле дыңнааш, чамдык кижилер «Чүс катап дыңнаарының орнунга карак-биле чаңгыс катап көөрге эки» деп үлегер домакты чугаалааннар.

Ооң ужур-утказын баштай билбээн кижи мен. А кажан чүве чугаалаан кижилер театрның ажылынга хамаарыштыр бодалдарың илередип тура, ыракта ишчилерниң ону көрбейн турарын чугаалаарга, ам-на билип кагдым.

— Тываның хөгжүм-шии театрының артистери бистиң районга аажок ховар кээрдир —деп, бир кижи чугаалаан. —Чылдың ужу-бажында келзе-даа, район төвүнге ойнап каапкаш чоруй баар. Артистер кээр деп чарлал биске-даа четпес, дамчыыр чугаадан дыңназа-даа, ынаар баар чай чамдыкта чок болур. Оларны бээр, фермаже чалаарадыр арга чок ирги бе?

Бо чугаа С. Тока аттыг совхозтуң Кулузун сүт-бараан фермазынга болган. «Шынап-ла, СБФ, бригада дээн ышкаш, бичии коллективтерже чүге үнмес ирги» деп бодал кижиниң бажынга төрүттүнер. Ылаңгыя кулузунчуларның негелдези дыка чөптүг. Олар бо чылдың эгезинден бээр ийи ээлчег-биле ажылдаар аргаже кирген. Ол ишчилерниң культурлуг дыштанылгазынга, социал-амыдыралынга дыка таарымчалыг апарган. Ээлчегден дашкаар үеде солун, сеткүүл номчуп, ажы-төлү-биле кичээлдеп, кино-концерт көрүп турар. Ындыг үеде театрның-даа, филармонияның-даа артистериниң аалдап кээри, шынап-ла, дыка күзенчиг.

— Чурттакчылары эвээшле дээш бичии суурларга келбес чорукту шын эвес деп санаар бис — деп, олар чугаалап турганнар. — Кол чүве — акша-орулга киирип алырында эвес, а чоннуң культурлуг амыдыралынга кижизидилге чугула болгай. Ынчангаш эвээш-даа саныг коллективтерге хөй эвес киржикчилиг үзүндүден, улуг эвес концерттен көргүзүп турза.

Таңдыжыларның бо саналынга чөпшээрешпес арга чок. Шынап-ла, кайда-даа чурттап турар кижилер уран чүүлге хандыкшылдыг, сонуургалдыг болгай, ону өжүрбес херек. Бо талазы-биле республиканың Культура министерствозу чүү деп бодап турар ирги?

М. МУНЗУК,
РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң улустуң артизи.

Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалынга чарыштыг районнарның отчёттуг концерттери республиканың хөгжүм-шии театрында уламчылавышаан. Эрзинчилерниң көргүскени концертинден «Кыңгыргай» деп ырыны районнуң ажыл-агыйлар аразында көжүп чоруур механизастаттынган колоннаның ажылчыны Кежик Сакты күүседип тур. Үлелгеде—Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Б. Дүпчүр.

М. КАЛЧАННЫҢ фотозу.

Амыдыралдың совет хевири

ЭКИ СЕТКИЛДИҢ ЭДИЛЕКЧИЛЕРИ

Маша баштай мурнунда ак саазынче, ооң соонда соңгаже көргеш, улуг тынган. «Бо Моолдуң» дугайында ада-иемге чүнү бижиир мен?»

Даштын— хүн чугай дег агартыр чип каапкан оргулааш. Ыракта даглар баштары караргылаар. Чериң байдалы, шынап-ла, Моол-биле дөмей хире. Ынчалзажок ооң дугайын чагаа бүрүзүнге чеже бижиирил? А бижиири албан. Олар ынак, пат-ла ижигип калган хөлегелиг Гроднозундан Моолче чассыг уруун ытпайн турганнар. А бир эвес олар уруунуң Афганистанче аъттанганын билген болза, канчаарлар ирги? Ол дугайын олар туржук, уругнуң өңнүктери-даа ынчап билбээннер.

Аажок оожум чаңныг, порукcумаар, төрээн хоорайындан кажан-даа ырап көрбээн Маша Грицко бодунуң кадыг-бышкын көргүскен. Ооң түңнелинде ооң ада-иези ам бүдүн чыл дургузунда уруун Моолда, божудулга-бажыңда ажылдап турар деп билип турарлар. А оозу—Афганистанда, шериглер кезер эмчи сестразы болуп ажылдап турар.

Маша чагаазынга өске чүве чогаатпайн, чүгле бодунуң кады ажылдап турар өөрүнүң дугайын бижип каан болур. Чижээлээрге, Ивано-Франковскиден Аля Гнездовская, Чуваштыдан Фая Исаева, Ленинградтан Женя Скобелева болгаш өске-даа эрес маадырлыг, эки сеткилдиг сестра кыстарның дугайын.

Кандыг-даа чаңныт бир шагда ажыттына бээр болгай. Ынчан Маша самолёттуң чалгынынга шаштыгар чыгыы сүүрлерлиг Гиндукушту канчаар коргуп ашканын ада-иезинге чугаалап бээр. Кабулдан бээр, кедээже келгенин база.

Делегейде хамык чоннуң сагыш-сеткилин, дүвүрээни болгаш кээргелин хаара туткан өске чурт Машаны өөрүшкү-биле уткаан. Баштайгы кезиишкин — согтурушейүндү. Дараазындаазы — бертик-бежел...

Кол кезер эмчи Сергей Балясный сестра кыстарны мактап ор. Кезиишкин үезинде олар чүгле херексел ап бээринге өйлешпейн турар, оларның көрүжү безин —дуза дээрзин ол чугаалады. Маша дежурныйлап турда, аарыг кижиге хан херек апарган. Ол дораан-на бодунуң ханын бергеш, дежурныйлаар үлүүн база эрттирип каан. Шериглер боттары база эмчилерге улуг дуза чедирип, хей-аът киирип турарлар. Володя Мамонов баалыын шарыттырып ора, Машага мынча дээн:

— Сен, кортпа, мен шыдажыр мен. Чүү чугула болдур, шуптузун кыл.

Сөөлүнде ол Совет Эвилелинден открытка чоруткан байырлал таварыштыр байыр чедирген. Ынчангаш Маша мында дег эш-өөр, найырал ооң мурнунда меңээ турбаан деп чугаалаан. Дежурный лаашкын берге болу бээр болза, хостуг өөрү кээп дузалажыптар.

Тамара Полтева — Машаның чаңгыс өрээлде кады чурттап турар эш болгаш дагдыныкчызы — Брянскиден маңаа келгенден бээр бүдүн чартык чыл ажа берген. Боду фини сапожкалыг-даа болза, танкист курткасын ужулбас. Ол болгаш ооң өөрү санитарка кыстар агитотрядбиле кишлактар кезип, чурттакчы чонга база дуза көргүзүп турарлар.

Улус көзүлбес, ээнзиргей кишлактың ыргак-дагыр кудумчуларынче кирип орар бичии агитотрядка-даа, ук черниң чурттакчыларынга-даа сезинчиг, харын-даа коргунчуг болуру чугаажок. Ынчалза-даа радиоларга афган аялганы ырлаткаш, таныжып алырынче чонну чалаптарга, баштай ийи-чаңгыс кыргаңнар, оон уруг-дарыг болгаш бүгү чон чоорту чыглып келир. Ынчан эмнелге пунктузу ажылдап эгелээр.

— Кажан-даа кыжын кызыл-бут чораан ажы-төл көрбээн мен, а маңаа көрдүм — деп, Маша чугаалап ор.— Ядыы деп чүвезин. Уругларының барык шуптузу челдүл, хөй кезии өкпе аарыг. Кодурлуг уруглар база бар. Оларга эм берип, арыг-силиг болурун чагып турдувус. Олар чунар-бажың база билбестер. Ынчаар чурттап болбас.

Уруг-дарыг түрегдели дег берге чүве чок. Хөлезиленикчилерниң миналары школаларга, оруктарга, хурал-суглаа болган черлерге частып турар. Кээргел чокка. Бирээзиниң чаагының болгаш бажының сөөктеринге мина бузундузу кирген. Өскезиниң мойну балыгланган. Душманнарның кыдат ок-биле боолааны ол. Бир тараачынның чеди харлыг оглу мина чаза басыпкан. Ийи бут чок артар турган. Совет эмнелгеге эдээн үр болган. Сестралар шупту ажаап, чундуруп, сартык берип келген. Буттары бүдүн арткан оглун көргеш, афган ашак өөрүшкүнүң карак чаштарын тудуп шыдаваан.

Афганнарның аразында ёзулуг маадырлар бар. Тач Мухаммед кожа өрээлде. Он сес балыглыг: иштинде ок кирген, а граната бузундулары холунче, будунче, ооргазынче кирген. Тараачын Сали болгаш Нажива Мухаммедтерниң чээрби дөрт харлыг бо оглу балыгларынга базындырбайн, дораан туруп кылаштай берген.

— Меңээ ачам келди. Мени «эр хей-дир сен, оглум» дидир. «Мен ындыг балыгларлыг болзумза, эмнелгеге чыдып болур мен. Чүге дээрге, мээң харым чеден беш. А сен душманнар-биле тутчур ужурлуг сен. Шыдавас болзуңза, бооңну меңээ бер: мен сенден дора эвес дайылдажыр мен» диди—деп, Тач чугаалады.— Холумнуң экирий бээринге идегел чок турган үеде баштайгы кезиишкин соонда Москвага «кезиишкинни кая кылганыл, мен ынчаар шыдавас мен» деп айтырып турду. А кезиишкинни маңаа кылган. Дыка бергедеп, бажым безин көдүрүп албас турдум. Бертик-бежелдеп аңгыда радикулиттеп, маляриялап база турдум. Ооң соонда катап кылаштап өөрендим. Сестралар үш ай дургузунда ажаап келдилер.

Тач Афганистанның улус-демократтыг партиязының кежигүнүнге бир класска кирген. Кара-бажыңнадып база турган. Ийи чыл дургузунда ийи чүс бежен катап дүн-хүн дивейн душманнар-биле тулчур операцияже үнген.

...Эмнелгеден чоруп турумда, бистиң кыстарывыстың караанда ёзулуг бедик чоргаарал илдең болду. Маңаа хүлээлге күүседири кончуг берге. Олар афган эштерни экирткеш, катап-ла тулчуушкунче үлеп турарлар. Сеткилиниң ханызындан оларга октуң болгаш бузундуларның дегбезин күзеп турарлар.

А. ТАРАСОВ.
Кабул—Москва.

МЕДЭЭЛЕР

ВОЛЕЙБОЛГА Улуг-Хемниң хоочун спортчуларының маргылдаазынга «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң спортчулары бирги черни ээлээш, шилчиир кубокту чаалап алган.

Ч. СОТПА.

ДЗЮ-ДО ХҮРЕШКЕ Тес-Хем районнуң бирги чери дээш маргылдаа Самагалдайда уругларының спорт школазының хүреш залынга эрткен. Аңаа «Чодураа» совхозтан, район төвүнден ниитизи-биле 50 ажыг аныяк мөге киришкен.

Совет Эвилелиниң Маадыры Х. Чүргүй-оол аттыг кубок дээш тыва хүреш маргылдаазы апрель 25-26 хүннеринде район төвүнге эртер.

В. САНЧАТ.

БОКСКА школачылар аразында ажык маргылдаа Сүт-Хөл районга эрткен. Аңаа Сүт-Хөл, Бажың-Алаак суурларының, Чадаана хоорайның аныяк 70 хире боксёрлары киришкен. Түңнелинде сүт-хөлчүлер команда талазы-биле тиилээн.

О. БОРАШ.

ӨВҮРДЕ Амдайгын суурда («Ак-Чыраа» совхоз) ийи каът школаның тудуу чоокта чаа ажыглалга кирген. Ук школада чырык делгем класстар, пионерлер өрээли болгаш өөренириниге база уругларның дыштанырынга класс өрээлдерден аңгыда спорт залы база бар. Аңаа районнуң хоочун волейболистериниң маргылдаазы эрткен. Бо удаада саглыжылар кашпагай ойнааш, шилчиир кубокту чаалап алганнар. Дараазында ындыг маргылдаа Май 1-ниң байырлалынга уткуштур Хандагайтыга эртер.

М. ДАНЗЫВ.

МУЗЕЙДЕ ДЕЛГЕЛГЕ

Чөөн Казахстанның этнография музейиниң ажылдакчызы А. Джампоисов хоочун болгаш аныяк чурукчуларның кылганы 109 ажыг чуруктарын Кызылга эккелген.

Республиканың Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң залдарында чаа ажыттынган делгелгеде Чөөн Казахстанның чурукчуларының чугааны солун утка-шынарлыг портреттерни, пейзажтарны болгаш оон-даа өске ажылдарны калбаа-биле көргүскен. Ону чон сонуургал-биле көрүп турар.

В. Титовтуң «Кызыгаарда эртен», «Чериң байлаа», Е. Агейкинниң «Совхоз директору» болгаш өске-даа солун чуруктарны оон көрүп болур.

Р. ТОЛЗАТМАА.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

ТВ

АПРЕЛЬ 23-те
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Могилев областа Я. Свердлов аттыг колхозтуң даргазы А. П. Герасимовтуң школачылар-биле ужуражылгазы. 9.00 Улуг Октябрьның 70 чылынга. В. И. Ленин. Амыдыралының арыннары. Хөй сериялыг телефильм. 1870 — 1887 чылдар. Симбирскиниң трилогиязы». 3-кү фильм — «Аар-берге үелер». 10.00 — «Мен бо черге төрүттүнген мен». Совет ыр концерти. 10.20 — Совет эртемденнерниң чаа ажылдарының дугайында. Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.50 — 10.55 —Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Мятаның чыды сиңген дүштер». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.25 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 17.15 — Орус чугаа. 17.45 — Москва чоогунда Ленинниң черлери-биле. 18.15 — «Сөглээн сөс — керткен ыяш». Херек кырында бот-эргелелдиң идеяларын боттандырарынга дузалап турар «Компас» деп эргелел системазы. 18.45 —Бөгүн делегейде. 19.00 — «Оттуг дээрбекте». Док. фильм. 19.15 — А. И. Ульянова-Елизарованың музей-бажыңында концерт. 20.00 —Улуг Октябрьның 70 чылынга. В. И. Ленин. Амыдыралының арыннары. Хөй сериялыг телефильм. «1870 — 1887 чылдар. Симбирскиниң трилогиязы», 3-кү фильм — «Аар-берге үелер». 21.00 — «Үе». 21.35 — «Хоорай темаларынга чурумалдар». Док. фильм. 21.45 — 00.05— Хоккей. Делегей чемпионады. ССРЭ биле Финляндияның шилиндек командалары ойнаар. Австриядан дамчыдылга. Чапсарда (23.05) — Бөгүн делегейде.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Сезоннуң доозулганы». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35; 9.35 — Ниити биология. 10 класс. Чаа үнүштерни канчаар өстүрерил. 9.05; 13.05 — Испан дыл. Кубаның ритмнери. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкини. 10.45; 11.40 — Зоология. 7 класс. Ч. Дарвинниң эволюция теориязы. 11.10 — Бистиң садывыс. 12.05 — С. Т. Аксаков. Бойдус дугайында рассказтар. 12.35; 13.35 — Физика. 8 класс. Механика болгаш бүдүрүлгениң механизастаары. 14.05 — Медээлер. 14.19 — Экран — башкыга. Бойдус-биле таныжылга. 1 класс. «Бис чаңгыс чуртта чурттап турар бис». 14.30—13.25 — Башкыга — музыка кичээли. 3 класс.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Үе-черге». Алыяктарга дамчыдылга. ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң делегаттары-биле парлалга конференциязы. 18.50 — Киножурнал. 19.00 — «Кызыл телестудиязының почтазы», —«Бистиң хоорайывыс — бистиң бажыңывыс». Телекөрүкчүлериниң көдүрген айтырыглары. «Юристиң консультациязы». Журналистиң тайылбыры. «Чугаалап бериксеп тур мен...» 19.30 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Социал программа боттанышкында». «Кыштаглаашкынны чедиишкинниг доозар». 19.50 — Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг улуңар, чаштар!». Мультфильм. 20.20 — Винницы хоорайның «Кобзари» аас чогаал ансамбльның оюн көргүзүү. 21.[illegible] — «Үе». 21.35 — 22.55 — Даштыкы фильм экраны. «Хоозун бодал». (РСР).

агаар

Республикага шокар булуттаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени 7—12 метр.

Агаарның температуразы дүне 0—5 градус, чамдык черлерге 10—15 градус соок, хүндүс 13—18 градус, чамдык черлерге 3—8 градус чылыг болур.

Кызылга чагбас. Соңгу-барыын чүктен хат 7—12 метр. Дүне 2—4 градус соок, хүндүс 16—18 градус чылыыр.

Медицина талазы-биле: агаар байдалының ийиги хевири — кадыкшылга таарымчалыг агаар болур.

кино

АПРЕЛЬ 23-те

«НАЙЫРАЛ»: «Папаши» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Седьмая пуля» 14.00, 16.00, 18.00, «Крик дельфина» 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Мой любимый клоун» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Корабль пришельцев» 9.10, 11.10, 13.00, «Время сыновей» 15.00, «Крах операции «Террор» 17.00, 19.40 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к/б: «Три золотых волоска» 10.00, «Джентльмены удачи» 18.00, 20.00 шактарда.

Кадыкшыл — байлаавыс

ТАРЫЫШКЫННЫ—ЧАШ УРУГ БҮРҮЗҮНГЕ

Чылдың-на апрель 7-де демдеглеп эрттирип турар Делегейниң кадыкшыл хүнүн бо чылын Делегейниң кадыкшыл организациязы (ДКО) ындыг дозун-биле эрттирген.

Бирги профилактиктиг тарыышкынны кылып эгелээнден бээр барык 190 чыл эрткен-даа болза, өртемчейниң чамдык чурттарында бөгүн-даа улаанут, дифтерия, столбняк, коклюштан өлүп турар уруглар хөй.

ДКО-нуң 1986 чылда берген сан-түңү-биле алырга, чүгле хөгжүп орар чурттарда безин тарыышкынның ачызында чылда 800 муң уругларны өлүмден камгалап ап турар. Ынчалза-даа тарыышкынны ам-даа эвээш а[illegible] турар. Улаануттан чылдың-на 2.1 млн, столбняктан—840 муң, коклюштан—600 муң, полиомиелиттен — 270 муң уруглар өлүп турар.

Тарыышкынны доктаамал чорутпайн турарындан халдавырлыг аарыглар ам-даа узуткаттынмайн турар. Оларны долузу-биле узуткаар дээш тарыышкынны өй-шаанда доктаамал чорудары чугула. Профилактиктиг тарыышкынны күрүне ужур-дузалыг херек болдурары эргежок чугула.

1919 чылдан эгелеп бистиң чуртувуста профилактиктиг тарыышкынны өзүп орар салгалдың кадыкшылын камгалаарының, уругларның аарыыр, аарыгдан өлүр чорууу-биле демиселдиң кол чепсээ болу берген.

Тарыышкынны калбаа-биле чорудуп эгелээниниден быжардумаа, дифтерия, столбняк, коклюш дээн ышкаш халдавырлыг аарыглар шуут читкен.

Аарый берген үеде кижиниң мага-боду аарыг тывылдырар микробту хора чок болдуруптар камгалал иммунитеттиг апаар. Ооң ачызында кижи чаңгыс катап халдавырлыг аарыглан аарыпкаш, оон ол аарыгдан аарбас апаар.

Чамдык таварылгаларда ханның белогу гамма-глобулинде бар идепкейлиг камгалал бүдүмелдерин организмче киирери негеттинге бээр. Ол дээрге идепкей чок камгалал болур. Ооң дээжи үр эвес чүгле 3—4 неделя. Чаа эгелээн аарыг чиик эртсин дээш ону ажыглап турар. Улаанутка удур тарыышкын эртпээн, оон аараан уруглар-биле харылзаалыг бичии уругларга гамма-глобулинни сыкыртыр ужуру-даа ол.

Сөөлгү үеде Совет Эвилелиниң кадык камгалал албан черлери бедик камгалал шынарлыг профилактиктиг тарыышкын эмнерин кылып бүдүрген. Тарыышкынның дээжинин хуусаалары база өскерилген. Тарыышкын кылыр хуусааларны ССРЭ-ниң Кадык камгалал министерствозу тургускан.

Бистиң республикада уруглар кадыкшылының камгалалында 146 уруглар эмчизи 92 акушер-гинеколог, медицинаның ортумак эртемниг он-он ажылдакчылары ажылдап турар. Республиканың эмчилери чылдың-на 207-210 муң тарыышкынны кылыр. Ооң түңнелинде чаа төрүттүнген уругларның столбняктан, дифтерияда, полиомиелиттен аарыыр чоруу шуут узуткаттынган. Улаануттан, коклюштан, кулак бези ыжар аарыгдан, менингиттен аарыыры дыка кудулаан.

Чамдык ада-иелер хоочу раан аарыглыг уругларга тарыышкын кылырга аарыг улам өскүй бербес ирги бе деп айыылзанып, кызыдыр-ла тарыышкын кылдыртпас. Херек кырында тарыышкын органимзи быжыктырар, аарыгга удур мага-боттуң камгалалын бедидер.

П. КУДРЯВЦЕВ,
уруглар эмчизи.

ШЫН
Адресивис 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга арнызы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3494.
ТС—01235.